

บทที่ ๕

วิปัสสนาญาณ ๑๖

พระอภิกขุทิส โกวิท
พระประจวบ คมกีร์ธมโม
พระมหาสมคิด สมปนฺโน

วัตถุประสงค์ประจำบท

เมื่อได้ศึกษาเนื้อหาในบทนี้แล้ว ผู้ศึกษาสามารถ

๑. บอกความหมายของวิปัสสนาญาณ ๑๖ ได้
๒. บอกหลักการและความสำคัญของวิปัสสนาญาณ ๑๖ ได้
๓. จำแนกรายละเอียดของวิปัสสนาญาณ ๑๖ ได้
๔. บอกสภาวะอารมณ์และอานิสงส์ของญาณทั้ง ๑๖ ได้

ขอบข่ายเนื้อหา

- ความนำ
- หลักการและความสำคัญของวิปัสสนาญาณ ๑๖
- รายละเอียดของวิปัสสนาญาณ ๑๖
- อานิสงส์ของการปฏิบัติวิปัสสนาญาณ ๑๖

๕.๑ ความนำ

ในยุคปัจจุบันนี้มีแต่ความโลภ โกรธ หลง หาผู้ไฝ่ในธรรมนั้นยากมาก ทางรอดที่มนุษย์โลกทั้งหลายจะสามารถผ่อนหนักให้เป็นเบาได้คือ มหาสติปัฏฐาน ๔ เพื่อยังความหนักให้เบาลงข้ามพ้นเครื่องพันธนาการเครื่องร้อยรัดทั้งหลายมีอุปกิเลส ๑๖ เป็นต้น ด้วยการปฏิบัติเพื่อให้ถึงซึ่งความบริสุทธิ์และความรู้สูงสุดมีญาณทัสสนะ กล่าวคือ ญาณ ๑๖ (หรือโสฬสญาณ) โยคีผู้หวังความเจริญในวิปัสสนาญาณ อันประกอบด้วยองค์ธรรมต่างๆ เพื่อให้ผู้ปฏิบัติรู้อะไรเห็นจริงในธรรมที่ควรวิจรรู้เห็นตามพระสูตรมหาสติปัฏฐาน ๔ แล้ว ย่อมเห็นผลตามความเป็นจริงที่พระพุทธเจ้าของเราทั้งหลาย ได้ตรัสไว้ว่าผู้เจริญสติปัฏฐาน ๔ บริบูรณ์สมบูรณ์ ย่อมมีอานิสงส์ตามพระสูตรที่ตรัสไว้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางสายเดียว เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโศกและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุนิพพาน เพื่อทำให้แจ้งนิพพาน ทางนี้ คือ สติปัฏฐาน ๔ ประการ เราอาศัยทางสายเดียวนี้แล้วจึงกล่าวคำตั้งพรณนามาจะนี่^๑

ส่วนรายละเอียดของอานิสงส์ได้กล่าวไว้แล้วในบทที่ ๑ นอกจากนั้น ระยะเวลาอย่างรวดเร็ว ๗ วัน อย่างช้า ๗ ปีที่ตรัสไว้ในพระสูตรนี้เป็นระยะเวลาสำหรับเวไนยชนระดับกลางเท่านั้น แต่สำหรับบุคคลระดับสูงแล้วอาจบรรลุดรรรมได้ก่อน ๗ วัน และระดับต่ำอาจใช้เวลาปฏิบัตินานกว่า ๗ ปี แต่ตรัสไว้ในโพธิราชกุมารสูตรระบุถึงผู้มีปัญญาแก่กล้าว่า ผู้ได้รับสั่งสอนในยามเช้าจักบรรลุดรรรมพิเศษในยามเย็น ผู้ได้รับสั่งสอนในยามเย็นจักบรรลุดรรรมพิเศษในยามเช้า ดังพระพุทธดำรัสว่า “ราชกุมาร ไม่ต้องถึง ๑ คืน ๑ วัน ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์แห่งความเพียร ๕ ประการนี้ เมื่อได้ตถาคตเป็นผู้แนะนำ มีตถาคตสั่งสอนในเวลาเย็น ก็จักบรรลุดรรรมพิเศษได้ในเวลาเช้า มีตถาคตสั่งสอนในเวลาเช้า ก็จักบรรลุดรรรมพิเศษได้ในเวลาเย็น”^๒

โลกทุกวันนี้เกิดความวุ่นวายนานาประการ เพราะในโลกขาดศีลธรรมเอาผลประโยชน์ตัวเองเป็นใหญ่ สนิมนี้ถึงศีลธรรมอันดีงามของตน ฉะนั้น ในทางพระพุทธศาสนาจึงมีทางแก้ไขสิ่งเหล่านี้โดยใช้หลักทางสายกลางคือ มัชฌิมปฏิปทา มรรคมงคล ๘ ประการ กล่าวคือ ไตรสิกขา หรือ ศีล สมาธิ ปัญญานั้น กว่าจะเข้าสู่ศีลสมาธิปัญญาได้ต้องมีกรรมฐานเบื้องต้น

^๑ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๖/๑๐๑, ๑๓๘/๑๓๑.

^๒ ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๔๕/๕๑๘.

ทั้งสมถยานิกะและวิปัสสนายานิกะ จะเป็นนาถฐานในการประคับประครองจิตและกายให้อยู่อย่างมีความสุขตั้งแต่ทางโลก (โลกียธรรม) ทางธรรม (โลกุตระธรรม) คือ มรรค ผล นิพพาน เป็นที่สุด

ในทางพระพุทธศาสนาได้จัดลำดับของสมาธิขั้นต่างๆ ตามลำดับ ดังมีรายละเอียดขั้นต่ำ สมถกรรมฐาน อารามณ์ ๔๐ ได้ฌานโลกีย์ และขั้นสูงสุดวิปัสสนากรรมฐาน ปฏิบัติตามแนวมหาสติปัฏฐาน ๔ ได้ญาณ ๑๖ โลกุตระธรรม เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า (โสฬสญาณ) ดังมีหลักการและความสำคัญของวิปัสสนาญาณ ๑๖ ดังต่อไปนี้

๕.๒ หลักการและความสำคัญของวิปัสสนาญาณ ๑๖

๕.๒.๑ ความหมายของวิปัสสนาญาณ ๑๖

ก่อนอื่นผู้ศึกษาพึงทำความเข้าใจคำว่า วิปัสสนาญาณ คำนี้เป็นคำสมาสที่รวมศัพท์สองศัพท์ไว้ด้วยกันคือ วิปัสสนา กับญาณ ความจริง วิปัสสนา มีความหมายว่า การเห็นแจ้ง มาจากรากศัพท์ว่า วิ + ปสฺสน (ทิส แปลงเป็น ปสฺส + ยุ แปลง ยุ เป็น อน จึงเป็น ปสฺสน) การเห็นแจ้งโดยความหมายแล้วคือตัวปัญญานั่นเอง ปัญญา กับญาณ ก็มีความหมายเหมือนกัน คือหมายถึง ความรู้ ความรู้แจ้ง ความรู้ชัด แต่ในเวลาปฏิบัติพระโบราณจารย์ท่านเรียกใช้ต่างกัน คือปรีชาหยั่งรู้หรือกำหนดรู้ได้ด้วยอำนาจการนำเพ็ญวิปัสสนา เรียกว่า วิชชา บ้าง เมื่อนำสองคำนี้มารวมกันจึงได้คำว่า วิปัสสนาญาณ โดยคำนี้ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค ดังข้อความว่า

“ปัญญาในการทรงจำธรรมที่ได้สดับมา ชื่อว่าสุดมยญาณ (ญาณในการทรงจำธรรมที่ได้สดับมา)

“ปัญญาในการพิจารณาอารมณ์แล้วพิจารณาเห็นความดับ ชื่อว่าวิปัสสนาญาณ (ญาณที่พิจารณาเห็นความดับ)”^๗ ซึ่งญาณในคัมภีร์นี้มีทั้งหมด ๗๓ ญาณ เป็นญาณของพระสาวก ส่วนหนึ่งและส่วนหนึ่งเป็นญาณของพระพุทธเจ้า พระโบราณจารย์มีพระพุทธโฆสจารย์เป็นต้น ท่านได้คิดเอามาเฉพาะญาณที่เกี่ยวกับการปฏิบัติธรรมจึงมีเพียง ๑๖ ญาณ หรือญาณ ๑๖ ตามที่ทราบกัน ฉะนั้นว่าทำไมท่านจึงนำมาศึกษาเพียง ๑๖ ญาณ ข้อนี้เป็นเรื่องที่จะต้องศึกษาต่อไป

^๗ ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑/๑๗/๒.

ญาณ ๑๖^๘ หรือ โสฬสญาณ หมายถึงญาณที่เกิดขึ้นแก่ผู้เจริญวิปัสสนาตามลำดับ ตั้งแต่ต้นจนถึงที่สุด มีทั้งหมด ๑๖ ลำดับ วิปัสสนา แปลว่า การเห็นแจ้ง ความเห็นวิเศษ ญาณพิเศษ ปัญญาเครื่องเห็นแจ้ง การรู้แจ้งเห็นจริงสภาวะธรรมตามที่เป็นจริง คือ ปัญญาที่เห็นความจริงของสังขารทั้งปวงว่าตกอยู่ในไตรลักษณ์คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา แล้วถอนความยึดมั่นถือมั่นในสังขารเสียได้ วิปัสสนา เป็นชื่อของปัญญา สามารถทำให้เกิดขึ้นได้ด้วยการฝึกอบรมกรรมฐาน มีสมถกรรมฐาน อุบายสำหรับฝึกจิตให้สงบ และวิปัสสนากรรมฐาน กรรมฐานหรืออุบายสำหรับฝึกจิตให้สงบแล้วยกขึ้นสู่ไตรลักษณ์เพื่อให้เกิดปัญญาในระดับญาณ กรรมฐานนี้มุ่งให้เกิดความรู้แจ้งเห็นจริงด้วยการปฏิบัติธรรมที่ใช้ปัญญาพิจารณาเป็นหลัก

๕.๒.๒ ญาณ ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค

๑. ปัญญาในการทรงจำธรรมที่ได้สดับมา ชื่อว่าสุดมยปัญญา (การทรงจำธรรมที่ได้สดับมา)

๒. ปัญญาในการสดับธรรมแล้วสำรวมไว้ ชื่อสีลมยญาณ (ญาณในการสำรวมคิด)

๓. ปัญญาในการสำรวมจิตตั้งมั่น ชื่อว่าสมาธิญาณ (ญาณในการสำรวมจิตเจริญสมาธิ)

๔. ปัญญาในการกำหนดปัจจัย ชื่อว่าธัมมัญญิตติญาณ (ญาณในการกำหนดที่ตั้งแห่งธรรม)

๕. ปัญญาในการยอธรรมทั้งหลายทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบันแล้วกำหนดไว้ ชื่อว่า สัมมสนญาณ (ญาณที่กำหนดนามธรรมและรูปธรรม)

๖. ปัญญาในการพิจารณาเห็นความแปรผันแห่งธรรมทั้งหลายที่เป็นปัจจุบัน ชื่อว่า อุทกัถยานวิปัสสนาญาณ (ญาณที่กำหนดนามธรรมและรูปธรรม)

๗. ปัญญาในการพิจารณาอารมณ์และพิจารณาเห็นความดับ ชื่อว่าวิปัสสนาญาณ (ญาณที่พิจารณาเห็นความดับ)

๘. ปัญญาในการ (เห็นสังขาร) ปรากฏโดยความเป็นภย ชื่อว่าวาทินวญาณ (ญาณที่คำนึงเห็นโทษ)

^๘ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สือตะวัน จำกัด, ๒๕๔๕).

๙. ปัญญาที่ปรารถนาจะพ้นไป พิจารณาและดำรงมั่นอยู่ ชื่อว่าสังขารเพกชาญาณ (ญาณที่เป็นกลางต่อสังขาร)

๑๐. ญาณในการออกและหลีกไปจากนิมิตภายนอก ชื่อว่าโคตรภูญาณ (ญาณครอบโคตร)

๑๑. ญาณในการออกและหลีกไปทั้งจากกิเลสชั้นต้นและนิมิตภายนอก ชื่อว่ามคฺคญาณ (ญาณในอริยมรรค)

๑๒. ญาณที่หยุดความพยายาม ชื่อว่าผลญาณ (ญาณในอริยมผล)

๑๓. ญาณในการพิจารณาเห็นอุปกิเลสที่อริยมรรคตัดขาดแล้ว ชื่อว่าวิมุตติญาณ (ญาณในวิมุตติ)

๑๔. ญาณในการเห็นธรรมที่มาร่วมกันในขณะนั้น ชื่อว่าปัจเจกชนญาณ (ญาณในการพิจารณาทบทวน)^๕

ญาณที่มาในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคมีทั้งหมด ๗๓ ประการ ในญาณทั้ง ๗๓ ประการนี้ ญาณ ๖๗ ประการเบื้องต้นชื่อตั้งแต่ วัตถุนานัตตญาณ ญาณในการกำหนดธรรมต่างๆ ที่เป็นภายใน จนถึงปฏิภาณปฏิสัมภิทาญาณ ญาณแตกฉานในปฏิภาณ เป็นญาณที่ทั่วไปแก่สาวก ญาณ ๖ ประการเบื้องปลายชื่อ (๖๔) อินทริยปโรปริยัตตญาณ ญาณในความยิ่งและความหย่อนแห่งอินทริยของสัตว์ทั้งหลาย (๖๕) อาสยานุสยญาณ ญาณในอาสยะและอนุสยของสัตว์ทั้งหลาย (๖๖) ยมกปฏิหาริยญาณ ญาณในยมกปฏิหาริย์ (๖๗) มหากรุณาสมาบัติญาณ ญาณในมหากรุณาสมาบัติ (๖๘) สัพพัญญุตญาณ ญาณความรู้ในธรรมทั้งปวง (๖๙) อนาวรรณญาณ ญาณที่ไม่มีเครื่องกั้น เป็นญาณที่ไม่ทั่วไปแก่สาวก เป็นเฉพาะพระตถาคตเท่านั้น

ตั้งแต่ญาณที่ ๑๕-๗๓ เป็นญาณที่ไม่ตรงกันกับญาณ ๑๖ จึงไม่นำมาศึกษาในที่นี้ ผู้สนใจพึงศึกษาได้จากคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคเกิด

๕.๒.๓ ญาณ ๑๖ ตามแนววิสุทธิมรรค

ดังได้กล่าวแล้วว่า ญาณ ๑๖ นั้น มีเนื้อความปรากฏในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค ตอน ว่าด้วยญาณ ๗๓ ซึ่งท่านพระสารีบุตรได้อธิบายสาระสำคัญของโสฬสญาณไว้อย่างครบถ้วน

^๕ ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑-๗๓/๑-๖.

เพียงแต่ลำดับแห่งญาณไม่ตรงกันกับญาณ ๑๖ ที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรค แต่ความหมายโดยมากตรงกันทั้งในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคและวิสุทธิมรรค ผู้ศึกษาสามารถเทียบเคียงกันได้ แต่ในที่นี้จะนำเสนอเฉพาะญาณ ๑๖ ที่มาในวิสุทธิมรรคเป็นหลัก ดังนี้

๑. นามรูปปริเฉทญาณ	๒. บัณฑิตยปริศคฺคญาณ
๓. สัมมสนญาณ	๔. อุทฺถัพพญาณ
๕. ภัทฺตญาณ	๖. ภัยตูปัญญาณ
๗. อาทินวญาณ	๘. นิพพิทาญาณ
๙. มุญฺจิตฺตํมยตาญาณ	๑๐. ปฏิสังขญาณ
๑๑. สังขารเพกชาญาณ	๑๒. สัจจานุโลมญาณ หรือ อุนุโลมญาณ
๑๓. โคตรภูญาณ	๑๔. มคฺคญาณ
๑๕. ผลญาณ	๑๖. ปัจเจกชนญาณ ^๖

๕.๒.๔ ขั้นตอนในการปฏิบัติ

๑) การขอขมาโทษ

ผู้ปฏิบัติธรรมที่ประสงค์จะบรรลุมรรคผลนิพพานในปัจจุบันชาติควรตัดความกังวลเรื่องต่างๆ^๗ เช่น ที่อยู่ ตระกูลอุปถุฏา (ผู้อุปถัมภ์บัจฉัย ๔) การได้วัตถุสิ่งของอันเป็นเหตุให้เกิดความโลภ เป็นต้น ควรชำระศีลให้หมดจดก่อนลงมือปฏิบัติธรรม และควรน้อมจิตคิดว่า ขอให้ศีลนี้ได้เป็นปัจจัยเพื่อการบรรลุมรรคญาณ ถ้าผู้ปฏิบัติธรรมสงสัยว่าตนเองอาจเคยได้พูดล่วงเกินพระอริยบุคคลก็ควรต้องขอขมาท่าน แต่ถ้าไปพบท่านไม่ได้ก็ให้กล่าวขอขมาต่อพระวิปัสสนาจารย์

การขอขมาโทษนับเป็นธรรมเนียมอย่างหนึ่งของชาวพุทธ มีประโยชน์เพื่อให้สำรวมระวังในโอกาสต่อไปหรือเพื่อให้เกิดความสบายใจ การพูดล่วงเกินพระอริยบุคคลเรียกว่า อริยปวาท มีผลให้ไม่อาจบรรลุธรรมได้ในชาตินี้ เมื่อบุคคลได้ขอขมาพระอริยแล้วจะช่วยให้วิจกรรมไม่เป็น

^๖ วิสุทธิ. (บาลี) ๒/๖๖๓-๘๑๒/๒๕๑-๓๕๗, สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), แปลเรียบเรียง, *คัมภีร์วิสุทธิมรรค*, ชื่อ ๖๖๓-๘๑๒, หน้า ๕๔๘-๕๑๐๔.

^๗ พระโสภณมหาเถระ(มหาสิสยาตถ), *วิปัสสนานัย เล่ม ๒*, แปลและเรียบเรียง โดย พระคันธ-สวาทกวีวงศ์, พนมพรมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม) ตรวจชำระ, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ชื่อไป เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๕๐)."

อริยปฏิภาณ แต่ยังคงต้องได้รับผลกรรมจากการพูดไม่ดีแน่นอนเพราะวจีกรรมได้สำเร็จลงแล้ว โทษนั้นมิได้หายไปด้วยการขอขมา เพียงแต่เบาบางลงเพราะปราศจากกอบปรเจตนาคือ เจตนาหลังทำกรรม

๒) การมอภกายถวายชีวิต

ต่อจากนั้น ควรมอภกายถวายร่างกายนี้แด่พระพุทธเจ้า เพื่อตัดความเยื่อใยในร่างกายและชีวิต ทำให้ไม่เกิดความสะดุ้งกลัวเวลามีอาการที่ปากส่วปรากฏขึ้นขณะปฏิบัติธรรมและควรมอภกายถวายร่างกายขึ้นแด่พระวิปัสสนาจารย์เพื่อให้ท่านอบรมสั่งสอนได้เต็มที่โดยไม่ต้องเกรงใจหากปฏิบัติตามคำแนะนำของอาจารย์อย่างเคร่งครัด แม้จะมีได้มอภกายก็สามารถประสบความสำเร็จก้าวหน้าในการปฏิบัติได้เช่นเดียวกัน

มอภกายถวายร่างกายของตนแด่พระพุทธเจ้าและพระวิปัสสนาจารย์กล่าวไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคเป็นลำดับว่า

อิมานหิ ภควา อุตตภาวํ ตุมหากํ ปริจฺจขามิ.^๔

“ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้าพระพุทธเจ้าขอถวายอภกายร่างกายนี้แด่พระองค์”

อิมานหิ ภนฺเต อุตตภาวํ ตุมหากํ ปริจฺจขามิ.^๕

“ข้าแต่ท่านอาจารย์ผู้เจริญ กระผมขอมอบถวายอภกายร่างกายอันนี้แก่ท่านอาจารย์”

ผู้ปฏิบัติธรรมควรน้อมจิตให้เชื่อตามความเป็นจริงที่ว่า “พระนิพพานอันเป็นสภาพดับทุกข์ทั้งปวงคือรูปนามหรือขันธ เป็นที่ประเสริฐ มรรคสามารถละกิเลสได้สิ้นเชิง และรับรู้พระนิพพานเป็นอารมณ์ก็เป็นสภาพประเสริฐ และบุคคลย่อมบรรลุมรรคและนิพพานดังกล่าวได้แน่นอนด้วยหนทางคือวิปัสสนา นี้แล้วควรพิจารณาต่อไปเพื่อให้เกิดกำลังใจว่า วิปัสสนาเป็นทางที่สัตบุรุษ คือพระพุทธเจ้าพระอรหันต์ และพระอริยเจ้าทั้งหลาย ได้ดำเนินไปมาแล้วทั้งสิ้น

หลังจากนั้นควรกราบพระโดยระลึกถึงพระคุณควรแผ่เมตตาให้สรรพสัตว์ตั้งแต่เทวดา รักษาวัดเป็นต้นไปว่า ขอให้ท่านเหล่านั้นจงเป็นสุขๆ เกิดอย่าได้มีเวรแก่กันและกันเลย เป็นต้น และถ้าสามารถทำได้ก็ควรพิจารณาความไม่สวยงามว่า ร่างกายนี้ไม่สวยงามประกอบด้วย ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง ฯลฯ อีกทั้งควรพิจารณาถึงความตายว่า เราจะต้องตายเป็นธรรมดา

^๔ วิสุทธิ (บาลี) ๑/๔๘/๑๒๔, สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), แปลเรียบเรียง, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, ข้อ ๔๘ หน้า ๑๔๗.

^๕ วิสุทธิ (บาลี) ๑/๔๘/๑๒๔, สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), แปลเรียบเรียง, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, ข้อ ๔๘ หน้า ๑๔๔.

ในขณะที่เจริญวิปัสสนา ควรเจริญสมถกาวานาบางอย่างควบคู่กันไป เพื่อคุ้มครองผู้ปฏิบัติธรรมให้ปฏิบัติได้ราบรื่น สมถกาวานาดังกล่าวชื่อว่า อารักขกรรมฐานคือ กรรมฐานคุ้มครองผู้ปฏิบัติธรรม มี ๔ ประการ^๖ คือ

๑. พุทธานุสสติ การหมั่นระลึกถึงพระพุทธคุณ มีประโยชน์เพื่อให้เกิดความปีติปราโมทย์
๒. เมตตภาวนา การเจริญเมตตา มีประโยชน์เพื่อให้คนที่อยู่ร่วมกันไม่เบียดเบียนกัน
๓. อสุภภาวนา การเจริญว่าร่างกายไม่สวยงาม มีประโยชน์เพื่อให้เกิดความพอใจในร่างกาย
๔. มรณานุสสติ การระลึกถึงความตาย มีประโยชน์เพื่อให้เกิดความสังเวชไม่ประมาทในชีวิต

เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมได้พิจารณาดังนี้แล้วพึงนั่งขัดสมาธิ หรือนั่งให้สบายได้ด้วยการนั่งแบบใดแบบหนึ่ง แล้วระลึกฐิติภาวนาธรรมปัจจุบันดังจะกล่าวต่อไป ถ้านั่งกรรมฐานแบบเรียงเท้า โดยเท้าไม่ทับกัน ก็จะให้นั่งได้สบายขึ้น

๕.๓ รายละเอียดของวิปัสสนาญาณ ๑๖

ผู้ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานเพื่อให้สภาวะญาณที่หนึ่งเกิดขึ้นมาได้ด้วยความเพียร สามารถแยกแยะรูปนามได้ต้องใช้วิริยะมากพอสมควร ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ญาณที่ ๑ นามรูปปริเฉทญาณ คือ ญาณกำหนดจำแนกรูปและนามคือ ฐิวาสังขทั้งหลาย มีแต่รูปธรรมและนามธรรม และกำหนดแยกได้ว่า อะไรเป็นรูป อะไรเป็นนาม

เมื่อวิสุทธิสมบูรณ์ หลังจากจิตตวิสุทธิแล้ว ถ้าโยคีบุคคลได้ปฏิบัติมาโดยถูกต้อง ผลก็ปรากฏออกมาเพราะว่าการปฏิบัติธรรมนั้นถ้ามีศรัทธาความเชื่อและตั้งใจปฏิบัติแล้ว ก็ย่อมได้รับผลตามสมควรแก่การปฏิบัติดังนี้

ดังที่พระพุทธโฆสาจารย์ แสดงไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคว่า

^๖ วิ.อ. ๓/-/๓๓๔, ย่างใน พระโสภณมหาเถร(มหาสิสยาตอ), วิปัสสนาญาณ เล่ม ๒, หน้า ๖.

ยตา ยตา หีสสุต รูป สุวิกุชาลิต โหติ นิชชฎิ สุปริสุทธํ ตถา ตถา ตปฺปจณิกเกส
สา สนฺนิสิทฺหติ, กทฺหมปริ อุกกํ วิย จิตฺตํ ปสนฺนํ โหติ, ตทการมฺมณา อรูปมฺมมา
สยเมว ปากฺกา โหตุติ.

รูปของโยคาวจรนั้นจะเป็นสิ่งที่ชำระล้างดีแล้ว สะอาดออกแล้ว บริสุทธิ์ดีแล้ว โดย
อาการใดๆ บรรดาภิกษุทั้งหลายที่เป็นข้าศึกต่อการกำหนดรูปรูปนั้น ก็สงบด้วย
อาการนั้นๆ จิต (ของโยคาวจร) นั้น ก็จะผ่องใสเหมือนน้ำที่อยู่บนโคลนตม อรูปธรรม
ทั้งหลายที่มีรูปนั้นเป็นอารมณ์ก็จะปรากฏขึ้นมาเอง^{๑๑}

ในการบำเพ็ญวิปัสสนากาวนาและได้บรรลุถึงญาณที่ ๑ คือนามรูปปริจเฉทญาณนี้แล้ว
เพื่อป้องกันการเข้าใจผิดในภายหลัง จึงขอชี้แจงไว้ดังนี้ว่า ที่เรียกว่าได้บรรลุถึงนามรูปปริจเฉท-
ญาณมีปริชากำหนดรูปนามได้อย่างชัดเจนดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั้นพึงเข้าใจว่าต้องเป็นการรู้การเห็น
โดยปัญญาอันเกิดจากการเจริญกาวนาของตนจริงๆ ไม่ใช่รู้ได้จากการศึกษาพระปริยัติธรรม
อันท่านอธิบายว่ารูปเป็นอย่างนั้น มีจำนวนเท่านั้น นามเป็นอย่างนั้นมีจำนวนเท่านั้น แล้ว
ก็ใช้ปัญญาคิดไปตามที่กล่าวไว้ในตำราเสร็จแล้วก็คิดนึกไปในใจว่า รูปเป็นอย่างนี้เอง นามเป็น
อย่างนี้เอง ตนเห็นที่จะได้บรรลุนามรูปปริจเฉทญาณแล้ว เช่นนี้เป็นการนึกคิดเอาเอง การเรียนรู้
และนึกคิดเอาเองอย่างนี้ไม่ใช่วิปัสสนาญาณ คือ ไม่ใช่ญาณที่เกิดขึ้นจากการเจริญวิปัสสนากาวนา

เพราะการนึกเอาเดาเอาอย่างนี้เป็นเพียงแต่สุดมยปัญญา ปัญญาที่เกิดขึ้นจากการศึกษา
ได้ลำดับดับฟังมา และจินตตามยปัญญา ปัญญาที่เกิดขึ้นจากจินตนาการแห่งตนเท่านั้น ยังไม่
เข้าถึงขั้นกาวนามยปัญญา ปัญญาที่เกิดขึ้นจากการเจริญวิปัสสนากาวนาอันเป็นปัญญาที่ละเอียด
ประเสริฐหนักหนา เพราะเป็นปัญญาที่สามารถตัดกิเลสตัดหาได้ตามที่มุ่งหมาย

ฉะนั้น นักศึกษาทั้งหลายพึงทำความเข้าใจว่า ความรู้ความเห็นทั้งปวงในเรื่องวิปัสสนานั้น
เป็นความรู้ความเห็นที่เกิดจากการเจริญวิปัสสนาญาณโดยเฉพาะ ไม่ใช่ความรู้ความเห็นที่เกิด
ขึ้นจากการคิดเอา นึกเอา เดาเอา ซึ่งเป็นความรู้ความเห็นที่ไม่แน่นอน แต่ญาณหรือความรู้
ความเห็นอันเกิดจากการเจริญวิปัสสนา ที่กำลังกล่าวถึงในเรื่องวิปัสสนาญาณนี้ เป็นความรู้ความ
เห็นที่แน่นอนเด็ดขาด อันจะเป็นกาวนามยปัญญาได้อย่างแท้จริงเพราะมีอำนาจที่จะตัดกิเลสตัดหา
ได้ในที่สุด

^{๑๑} วิสุทธิ (บาลี) ๒/๖๖๙/๒๕๕. พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, ข้อ ๖๖๙ หน้า ๙๕๕.

เมื่อโยคาวจรบุคคลมีความรู้สึกปรากฏขึ้นว่า มีรูปกับนามเพียง ๒ อย่างเท่านั้น ไม่มี
ตัว ไม่มีตน ไม่ใช่เราเขา เข้าใจถูกต้องอย่างนี้ก็จะปะทะสัทธิกกายทิฏฐิได้ นี่เรียกว่าทิฏฐิวินิ
คือความเห็นบริสุทธิ์แล้วเมื่อละความเห็นผิดได้แล้วก็จะการยึดมั่นถือมั่นในกายตัวเองให้
เบาบางลงได้และพัฒนาให้ไต่ระดับญาณที่สูงต่อไป

ญาณที่ ๒ ปัจจัยปริคคหญาณ คือ ญาณกำหนดรูปปัจจัยของรูปและนาม คือ รู้ว่า
รูปธรรมและนามธรรมทั้งหลายเกิดจากเหตุปัจจัย และเป็นปัจจัยแก่กัน อาศัยกัน โดยรู้ตาม
แนวปฏิจจสมุพบาทกิติ ตามแนวกฎแห่งกรรมกิติ ตามแนววิฏฐะ ๓ กิติ เป็นต้น

การประกอบกิจทุกชนิด ถ้ามีศรัทธาพร้อมกับความบากบั่นตั้งใจทำ ก็ย่อมได้รับผล
ตอบแทนเสมอ ในการบำเพ็ญวิปัสสนาก็มีกฎเกณฑ์ก็เหมือนกัน เมื่อโยคีรับผลตอบแทนเสมอ
ในการบำเพ็ญวิปัสสนาก็มีกฎเกณฑ์ก็เหมือนกัน เมื่อโยคีบุคคลบรรลุนามรูปปริจเฉทญาณแล้ว
หากไม่ถอยความเพียรทำการปฏิบัติต่อไป ก็ย่อมปรากฏผลในกาลต่อมา คือบางโยคีจะบอกว่า
ระยะนี้การกำหนดรู้สึกจะเปลี่ยนไปคือ เมื่อกำหนดไปๆ พองยุบหายไป ฝืดไป กำหนดไม่
ได้เสียแล้ว เกิดความท้อใจ เปื่อหน่ายทอดทิ้ง ไม่อยากกำหนด เพราะไม่รู้จะกำหนดอะไร
เนื่องจากพองยุบก็ไม่มีเช่นนี้แสดงว่าบัดนี้โยคีผู้นั้นกำหนดไม่ได้จนเกิดเปื่อหน่าย

พอง-ยุบ (รูป) เป็นปัจจัย คือเป็นเหตุ ทำให้เกิดผลไปถึงใจ (นาม) อย่างนี้เรียกว่ารูป
(พองยุบไม่มี) เป็นเหตุ นาม (ใจที่กำหนดไม่ได้) เป็นผล

เมื่อโยคีบุคคลทราบชัดว่า เวลาจะรู้ จะเหยียด จะนั่ง จะนอน หรือจะทำอะไรก็ตาม
ใจเป็นผู้สั่งก่อน แล้วจึงทำกิจรายนั้นๆ ตามที่ใจสั่ง อย่างนี้ก็แสดงว่า โยคีบุคคลนั้นเห็นนาม
เป็นเหตุรูปเป็นผล คือนาม (ใจที่สั่ง) เป็นเหตุรูป (อิริยาบถที่ทำตามใจสั่ง) เป็นผล

โยคาวจรบุคคลผู้บรรลุถึงญาณนี้แล้วย่อมถึงความเบาใจได้ที่ทั้งในพระพุทธศาสนาชื่อว่า
จุลโสดาบัน มีคติที่เที่ยงแท้ในชาติหน้าซึ่งต่อจากชาตินี้จะไปสู่สุคติปิณฑบายนกเสียได้ ถ้าหากว่า
ญาณนี้ไม่เสื่อม แต่ในชาติที่ ๓ ต่อไปนั้นไม่แน่นอน จะปิณฑบายนกได้อย่างแน่นอนคือ ชาติที่ ๒
เท่านั้น ถ้าต้องการปิณฑบายนกต้องบำเพ็ญความเพียรเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานต่อไป จนกระทั่ง
บรรลุอรหัตตผล อริยมผลจึงจะสามารถพ้นอบายภูมิได้

ญาณที่ ๓ สัมมสนญาณ คือ ญาณกำหนดรู้ด้วยพิจารณาเห็นรูปและนามโดยไตร-
ลักษณ์ คือ ยกรูปนามและนามธรรมทั้งหลายขึ้นพิจารณาโดยเห็นตามลักษณะที่เป็นของไม่เที่ยง
เป็นทุกข์ มีใช้ตัวตน

พระอาจารย์กัททันตะ อาสภมหาเถระอธิบายว่า^{๑๑๓} ความรู้เห็นรูปนามเป็นพระไตรลักษณ์ ซึ่งจะได้เกิดขึ้นแก่ผู้ที่ประกอบความเพียรเจริญวิปัสสนากวณา เรียกว่า **สัมมสนญาณ** เกิดปรีชา กำหนดรู้รูปนามโดยอาการที่ปรากฏเป็นพระไตรลักษณ์ ซึ่งได้แก่ อนิจจลักษณะ ความไม่เที่ยง เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ทุกขลักษณะ ทนได้ยาก ความที่ทนอยู่ไม่ได้ อนัตตลักษณะ ความที่เข้าไปบังคับบัญชาไม่ได้ การบำเพ็ญความเพียรเจริญวิปัสสนากวณานี้ก็คือการตั้งสติกำหนดให้เห็น รูปนามปรากฏโดยอาการเห็นพระไตรลักษณ์เป็นพิเศษ เพราะขณะนี้รูปนามจะเริ่มแสดงอาการของ พระไตรลักษณ์แล้ว เมื่อผู้ปฏิบัติบรรลุถึงญาณนี้ย่อมจะเห็นพระไตรลักษณ์ปรากฏอย่างชัดเจน ทุกขณะ

โดยเหตุที่พระไตรลักษณ์ปรากฏชัดเจนนี้เอง ผู้ปฏิบัติจะเกิดทุกขเวทนามีอาการต่างๆ เช่นเจ็บปวดเมื่อยไปทั่วสรรพางค์กาย หรือมีอาการคล้ายจะป่วยไข้ได้รับทุกข์อย่างมากมาย บางที คล้ายจะตายเอาทีเดียว การที่ทุกขเวทนาต่างๆ เกิดขึ้นแก่ร่างกายในญาณนี้ ก็เพื่อแสดงให้เห็น ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาได้เห็นพระไตรลักษณ์อย่างซาบซึ้งแจ่มแจ้งนั่นเอง

การที่ผู้หนึ่งผู้ใดจะขึ้นไปอยู่บนบ้านได้นั้น ไขว่อยู่ดีๆ ก็ปรากฏตัวอย่างอยู่บนบ้าน เลยที่เดียวหาได้ไม่ ต้องก้าวขึ้นบันไดทีละขั้นๆ จนกว่าจะถึงข้างบน ซ้อนนี้จันใด โยคีผู้ปฏิบัติ ก็เหมือนกัน เมื่อก้าวมาถึงญาณที่ ๒ คือ ปัจจัยปริคคทญาณแล้ว ถ้าตั้งใจปฏิบัติต่อไปก็จะก้าวขึ้นสู่ญาณที่ ๓ ซึ่งมีชื่อว่า สัมมมญาณ

สรุปความว่า การเห็นพระไตรลักษณ์อย่างแจ่มชัดเป็นลักษณะของสัมมมสนญาณนี้ ข้อสำคัญที่พึงตระหนักให้จงดีว่า เมื่อถึงญาณนี้แล้วผู้ปฏิบัติย่อมประสบทุกเวทนามอย่างไม่เคย พบมาแต่ก่อน ฉะนั้น

วิปัสสนาจารย์ควรปลอบใจผู้ปฏิบัติให้มาก พยายามปลุกศรัทธาให้เกิดยิ่งขึ้น เพื่อ โยคีจะได้มีกำลังใจปฏิบัติต่อไปอีกในญาณที่สูงต่อไป

ญาณที่ ๔ อุทัพพญาณ คือ ญาณอันตามเห็นความเกิดและความดับ คือ พิจารณา ความเกิดขึ้นและความดับไปแห่งเบญจขันธ์ จนเห็นชัดว่า สิ่งทั้งหลายเกิดขึ้นครั้นแล้วก็ดับไป ล้วนเกิดขึ้นแล้วก็ดับไปทั้งหมด

^{๑๑๓} พระกัททันตะ อาสภมหาเถระ อัครมหาภิกษุมหาเถระวิปัสสนาจารย์, **วิปัสสนาธุระ**, (ชลบุรี : C 100 DESIGN CO., LTD., ๒๕๓๖), หน้า ๒๑๔.

พระอาจารย์กัททันตะ อาสภมหาเถระอธิบายว่า^{๑๑๔} ต่อจากสัมมสนญาณถึงวิปัสสนาญาณลำดับต่อไป ก็ได้แก่อุทัพพญาณ เกิดปรีชากำหนดรู้ความเกิดดับแห่งรูปนาม ในขณะที่เริ่มจะบรรลุถึงญาณนี้ จิตใจของผู้ที่ปฏิบัติจะผ่องแผ้วขึ้นมากแล้ว โดยอำนาจแห่งสมาธิญาณ ที่ตนได้เจริญมาเป็นเวลานาน จึงเป็นเหตุให้เกิดวิปัสสนูปกิเลส ซึ่งได้เคลื่อนเข้าทำให้วิปัสสนาเศร้าหมอง เมื่อวิปัสสนูปกิเลสเกิดขึ้นมาในขณะที่ปฏิบัติวิปัสสนากวณา และได้ประสบเห็นเป็น ครั้งแรกจะทำให้เกิดความรู้สึกนึกคิดอันแปลกประหลาดต่างๆ นานา ซึ่งผู้ที่ไม่เคยปฏิบัติวิปัสสนากิตติหรือผู้ที่เคยปฏิบัติวิปัสสนามาแล้ว แต่ยังไม่ได้บรรลุถึงญาณนี้ก็คิด จะไม่มีโอกาสได้ทราบถึง วิปัสสนูปกิเลสเหล่านี้เลยเป็นอันขาด

นอกจากนี้ ยังมีลักษณะพิเศษของอุทัพพญาณที่ควรทราบเอาไว้ด้วยคือ เมื่อถึง ญาณนี้แล้ว ใจของโยคีผู้ปฏิบัติจะผ่องใสโดยอำนาจของสมาธิ เป็นเหตุให้เกิดวิปัสสนูปกิเลส ขึ้นมา ทำให้ประสบพบเห็นและเกิดความรู้สึกนึกคิดแปลกประหลาดต่างๆ นานา ซึ่งผู้ที่ไม่เคย เข้าปฏิบัติวิปัสสนาก็มักมีโอกาสดำเนินพบเห็นเป็นอันขาด เข้าใจง่าย ๆ คือ วิปัสสนูจะไม่ เกิดแก่ผู้ไม่ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน

ญาณที่ ๕ กังคญาณ ชื่อ ญาณอันตามเห็นความสลาย คือ เมื่อเห็นความเกิดดับ เช่นนั้นแล้วคำนึงเด่นชัดในส่วนความดับอันเป็นจุดจบสิ้น ก็เห็นว่าสังขารทั้งปวงล้วนจะต้องสลายไป ทั้งหมด

พระอาจารย์กัททันตะ อาสภมหาเถระอธิบายว่า^{๑๑๕} วิปัสสนาญาณอันดับต่อไป ซึ่งจะ ได้เกิดขึ้นแก่ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาหลังจากผ่านอุทัพพญาณแล้ว ก็คือ กังคญาณ เกิดปรีชากำหนดรู้ ความแตกสลายไป แห่งรูปนาม เมื่อผู้ปฏิบัติวิปัสสนาได้บรรลุถึงญาณนี้แล้ว ย่อมจะกำหนดเห็น แต่ความแตกสลายแห่งรูปนามอยู่เรื่อยไป ตลอดเวลา ได้ประสบกับสภาวะอันแปลกประหลาด มหัศจรรย์ อันเป็นเหตุให้เกิดความเข้าใจผิด คิดว่าตนบรรลุถึงนิโรธแล้วก็เป็นได้

เมื่อโยคีผู้ปฏิบัติได้เจริญวิปัสสนากวณาจนกระทั่งญาณแก่เต็มบริบูรณ์ เพราะอินทริย โสมกอนต์แล้ว โยคีผู้นั้นก็จะมีปรีชาก้าวขึ้นสู่ญาณเบื้องบนต่อไปอีกญาณหนึ่งคือ กังคญาณ

ฉะนั้น ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค พระพุทธโมเสจารย์แสดงไว้ว่า

^{๑๑๓} พระกัททันตะ อาสภมหาเถระ อัครมหาภิกษุมหาเถระวิปัสสนาจารย์, **วิปัสสนาธุระ**, หน้า ๒๑๐.

^{๑๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๒.

ญาณ ดิग्ฆ เวหนเต สงฺขารสุ ลูหฺง อุပ္ภวจหนเตสุ อุปฺปาท์ วา จิตฺง วา ปวตฺตํ วา นิमितฺตํ วา น สมฺปาปฺณาติ. ขยฺวยภทฺทนิโรธเยว สติ สนฺตติภูจติ.

เมื่อญาณดำเนินไปแก่กล้า เมื่อสังขารทั้งหลายปรากฏรวดเร็ว ญาณก็ตามไม่ทันความเกิดขึ้น หรือความตั้งอยู่ ความเป็นไป หรือนิमित (ของสังขารทั้งหลาย) สติ (คือญาณ) ก็ตั้งมั่นอยู่ในนิโรธคือความสิ้นไป ความเสื่อมไป และความแตกทำลายไปแต่อย่างเดียว^{๑๔}

อธิบายว่า เมื่อสมาธิญาณแก่กล้าจนถึงญาณนี้แล้ว สังขารอารมณ์ทั้งหลายย่อมปรากฏแก่โยคีผู้ปฏิบัติโดยอาการที่หายไป (อุปฺปาท์ วา จิตฺ วา) จนเมื่อเวลาเกิดขึ้นหรือตั้งอยู่ก็ไม่เห็นเลย (ปวตฺตํ วา) ถึง สันตติ ความสืบต่อ ความเป็นไป ก็ขาดตอน (นิमितฺตํ วา น สมฺปาปฺณาติ) ล้วนฐานก็ปรากฏอาการหายไป จะกำหนดได้ก็เพียง นิโรธที่มีความสิ้นไป เสื่อมไป และแตกดับไปเท่านั้น นี่คือลักษณะของญาณนี้

ญาณที่ ๖ ภยคุปฺปญาณ คือ ญาณอันมองเห็นสังขารปรากฏเป็นของน่ากลัว คือ เมื่อพิจารณาเป็นความแตกสลายอันมีทั่วไปแก่ทุกสิ่งทุกอย่างเช่นนั้นแล้ว สังขารทั้งปวงไม่ว่าจะเป็นไปในภพใด คดีใด ก็ปรากฏเป็นของน่ากลัว เพราะล้วนแต่จะต้องสลายไป ไม่ปลอดภัยทั้งสิ้น

พระอาจารย์ภักทันทะ อาสภมหาเถระอธิบายว่า^{๑๖} วิปัสสนาญาณอันดับต่อไปที่จะได้เกิดขึ้นแก่ผู้มีความเพียรเจริญวิปัสสนากาวนา หลังจากที่ได้ผ่านภังคญาณมาแล้ว ก็คือ ภยญาณ เกิดปรีชาเห็นรูปนามเป็นภัยที่น่ากลัวอย่างใหญ่หลวง เมื่อเจริญวิปัสสนากาวนาถึงขั้นนี้แล้ว ผู้ปฏิบัติจะเกิดอาการแปลกขึ้นอย่างหนึ่ง คือเกิดอาการกลัวต่อความเป็นไปแห่งรูปนามที่แสดงออกมาในตอนนี้อย่างประหลาด โดยหาเหตุผลให้แก่ตนเองมิได้

เปรียบประจุนุญผู้หนึ่งเดินทางเข้าไปในป่าพบภัยใหญ่คือสัตว์ที่น่ากลัวเช่นสิงโต เสือโคร่ง เสือเหลือง เสือดำ ช้างซบมัน และสรรพพิษร้ายต่างๆ ที่บังเอิญปรากฏขึ้นเฉพาะหน้า โดยไม่รู้ตัวย่อมจะบังเกิดความหวาดหวั่นสะดุ้งตกใจกลัวขึ้นมาเป็นธรรมดา

ฉะนั้น พระพุทธโฆสจารย์แสดงไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคว่า

ภยคุปฺปญาณณฺณํ ปน ภายติ น ภายตฺติ. น ภายติ. ตณฺหิ อติตา สงฺขารา นิรุทฺธา, ปจฺจุปฺปณา นิรุชฺชนฺติ อนาคตา นิรุชฺชนฺตฺติ ติรณฺมตฺตเมว โทติ.

^{๑๔} วิสุทธิ. (บาลี) ๒/๗๔๑/๓๑๓. พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, ข้อ ๗๔๑ หน้า ๑๐๔๓.

^{๑๖} พระภักทันทะ อาสภมหาเถระ อัครมหาภิกษุฐานาจารย์, วิปัสสนาธุระ, หน้า ๒๒๓.

ถามว่า ภยญาณนี้กลัวจริงหรือ ตอบว่า กลัวไม่เชิง เป็นแต่เพียงใคร่ตรงอยู่ว่าสังขารทั้งหลายที่เป็นอดีตก็ดับไปแล้ว สังขารทั้งหลายที่เป็นปัจจุบันก็กำลังดับอยู่ สังขารทั้งหลายในอนาคตก็จักดับไป^{๑๗}

เห็นความจริงอย่างนี้จึงเกิดอาการใจหายขึ้นมา อาการนี้ปรากฏเร็วมาก บางโยคีอาจจำไม่ได้ก็ได้เพราะฉะนั้นวิปัสสนาจารย์ไม่จำเป็นต้องคาดคั้นให้มากนักเพราะจะทำให้ผู้ปฏิบัติเกิดความไม่เข้าใจได้

ญาณที่ ๗ อาทิวราณุปัสสนาญาณ คือ ญาณอันคำนึงเห็นโทษคือ เมื่อพิจารณาเห็นสังขารทั้งปวงซึ่งล้วนต้องแตกสลายไป เป็นของน่ากลัวไม่ปลอดภัยทั้งสิ้นแล้ว ย่อมคำนึงเห็นสังขารทั้งปวงนั้นว่าเป็นโทษ เป็นสิ่งที่มีความบกพร่อง จะต้องระคนอยู่ด้วยทุกข์

ในข้อนี้หมายความว่า^{๑๘} วิปัสสนาญาณอันดับต่อไปที่จะได้เกิดขึ้นแก่ผู้บำเพ็ญวิปัสสนากาวนาหลังจากที่ได้ผ่าน ภยญาณ มาแล้วก็คือ อาทิวราณญาณ เกิดปรีชากำหนดเห็นโทษแห่งรูปนาม เมื่อผู้ประกอบความเพียรเจริญวิปัสสนามีใจเข้มแข็ง พยายามตั้งสติกำหนดรูปรูปกายซึ่งแสดงอาการน่ากลัวนั้นอย่างช้าๆ ความกลัวก็ย่อมจะค่อยๆ หดไปเพราะเห็นอย่างชัดเจนว่า รูปนามที่เป็นอดีตดับไปแล้ว รูปนามที่เป็นปัจจุบันก็กำลังดับ รูปนามที่จะมีในอนาคตก็จะแตกดับ

เปรียบเหมือนคนที่เคยชอบพอรักใคร่กันมานาน ได้โกรธกันเพราะรู้ความไม่ดีของกันและกัน จึงเห็นแต่โทษของอีกฝ่ายหนึ่ง จะทำอะไรก็ดูขวางตาไปหมด โยคีบุคคลก็เช่นเดียวกัน ก่อนนี้เคยหลงรักใคร่ชอบใจในรูปนามว่าเป็นจริงจึงยึดเอาเป็นสาระที่พึ่งได้ ภายหลังได้ทราบความจริงว่าไม่เป็นแก่นสารไม่เป็นที่พึ่งได้ จึงเกิดความรู้สึกเห็นโทษขึ้น ญาณที่เห็นโทษนี้ชื่อว่า อาทิวราณญาณ

ญาณที่ ๘ นิพพิทาญาณ คือ ญาณอันคำนึงเห็นด้วยความหน่าย คือ เมื่อพิจารณาเห็นสังขารว่าเป็นโทษเช่นนั้นแล้ว ย่อมเกิดความหน่าย ไม่เพิลิดเพลิดคิดใจ

หมายความว่า^{๑๙} วิปัสสนาญาณอันดับต่อไปที่จะได้เกิดขึ้นแก่ผู้บำเพ็ญวิปัสสนากาวนาหลังจากที่ได้ผ่าน อาทิวราณญาณมาแล้ว ก็คือ นิพพิทาญาณ เกิดปรีชากำหนดรู้ความเบื่อหน่าย

^{๑๗} วิสุทธิ. (บาลี) ๒/๗๕๑/๓๒๐. พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, ข้อ ๗๕๑ หน้า ๑๐๔๓.

^{๑๘} พระภักทันทะ อาสภมหาเถระ อัครมหาภิกษุฐานาจารย์, วิปัสสนาธุระ, หน้า ๒๒๔.

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๕.

ในรูปนาม เมื่อผู้ประกอบความเพียรเจริญวิปัสสนากวาวนาคตั้งสติกำหนดรูปนามสังขาร จนเกิดสมาธิญาณแก่กล้า สามารถเห็นอาทินวโทษแห่งรูปนามดังกล่าวมาแล้วในญาณก่อน ต่อจากนั้นเมื่ออินทรีย์เกิดความพร้อมเพียงกันดีแล้วกวางาญาณก็จะก้าวหน้าสูงขึ้นไปอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งมีชื่อว่า นิพพิทาญาณ

อันการงานอื่นๆ ที่ไม่มีใครบังคับบัญชาเมื่อเกิดเมื่อขึ้นมาจากเหตุทำเสียก็ได้แต่สภาวะญาณนี้ไม่ใช่อย่างนั้น คือทั้งๆ ที่โยคีผู้ปฏิบัติจะเพียรหมายต่อการกำหนดสักเพียงใดแต่ก็ต้องกำหนดรูปนามต่อไปทั้งๆ ที่ไม่มีใครบังคับบัญชา ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่าเป็นความเชื่อหมายที่แปลกที่สุด ญาณที่ถึงความเชื่อหมายนี้มีชื่อว่า **นิพพิทาญาณ**

ญาณที่ ๙ มุญจิกัมมยตาญาณ คือ ญาณอันคำนึงด้วยใครจะพ้นไปเสีย คือ เมื่อหมายสังขารทั้งหลายแล้วย่อมปรารถนาที่จะพ้นไปเสียจากสังขารเหล่านั้น

ในข้อนี้พระอาจารย์ภททันตะ อธิบายว่า^{๒๐} วิปัสสนาญาณอันดับต่อไปที่จะได้เกิดขึ้นแก่ผู้บำเพ็ญวิปัสสนากวาวนาคคือมุญจิกัมมยตาญาณ เกิดความปรารถนาใครจะหลุดพ้นออกไปจากรูปนาม เมื่อผู้บำเพ็ญวิปัสสนากวาวนาคได้ประสบความสำเร็จในนิพพิทาญาณดังกล่าวมาแล้ว ถ้าหากไม่ละความพยายาม อุตสาหะตั้งสติกำหนด รูปนาม สังขาร ต่อไป สภาวะญาณก็จะก้าวหน้าสูงขึ้นไปอีก คือ เกิดความรู้สึกรับรู้ปรารถนาใครจะพ้นออกจากรูปนามของผู้มีความเจริญวิปัสสนาในที่นี้ถ้าจะเปรียบก็เหมือนกับความรู้สึกของ

๑. ปลาที่ติดอยู่ในข่าย
๒. กบที่อยู่ในปากงู
๓. ไก่ป่าที่ถูกขังไว้ในกรง
๔. งูที่อยู่ในมือของหมองู
๕. ช้างที่กำลังติดหล่มลึก
๖. กองทหารที่กำลังถูกข้าศึกล้อมไว้

เมื่อนิพพิทาญาณของโยคีผู้ปฏิบัติแก่กล้าเพราะอินทรีย์เสมอกันแล้ว โยคีผู้นั้นก็จะก้าวขึ้นสู่ญาณเบื้องสูงต่อไปอีกขั้นหนึ่งชื่อว่า มุญจิกัมมยตาญาณ วิปัสสนาจารย์จะทราบได้ว่า โยคีบรรลุถึงญาณนี้โดย

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๒๕-๒๑๒๗.

๑. ทราบได้จากเวทนาเมื่อถึงญาณนี้แล้วโยคีผู้ปฏิบัติจะต้องประสบกับทุกเวทนาอีกครั้งหนึ่ง

๒. ทราบได้จากความรู้สึกในด้านจิตใจ รู้สึกว่าอยากจะออกจากสังสารวัฏไม่ปรารถนาจะอยู่ในไตรภพทั้ง ๓๑ ภูมิ ไม่อยากได้รูปนาม ปรารถนาจะพ้นจากชั้น ๕ สรุปรว่าปรารถนา นิพพานจริงๆ นั่นเอง

ญาณที่ ๑๐ ปฏิสังขยาญาณ คือ ญาณอันคำนึงพิจารณาหาทาง คือ เมื่อต้องการจะพ้นไปเสียจึงกลับหันไปยกเอาสังขารทั้งหลายขึ้นมากิจการณากำหนดด้วยไตรลักษณ์เพื่อมองหาอุบายที่จะปลดปล่อยออกไป

พระอาจารย์ภททันตะอธิบายว่า^{๒๑} วิปัสสนาญาณอันดับต่อไปที่จะได้เกิดขึ้นแก่ผู้บำเพ็ญความเพียรเจริญวิปัสสนากวาวนาค หลังจากที่ได้ผ่านมุญจิกัมมยตาญาณมาแล้ว ก็คือ ปฏิสังขยาญาณ ญาณที่พิจารณารูปนามโดยพระไตรลักษณ์อีกครั้งหนึ่ง เมื่อผู้เจริญวิปัสสนาได้บรรลุถึงมุญจิกัมมยตาญาณมาแล้ว มีความต้องการใครจะพ้นจากรูปนามสังขารทั้งหลาย มีใจมุ่งมั่นปรารถนาพระนิพพานอย่างแท้จริงครั้นตั้งสติกำหนดในรูปนามต่อไปอย่างไม่หยุดยั้งสภาวะญาณก็จะเกิดขึ้นตามแนววิปัสสนาวิธียิ่งสูงขึ้นไปอีกขั้นหนึ่งคือก้าวขึ้นสู่วิปัสสนาญาณซึ่งมีชื่อว่า ปฏิสังขยาญาณ อันมีความหมายว่า ญาณที่พิจารณาพระไตรลักษณ์

คำว่า ปฏิสังขยาญาณ เมื่อแยกบทออกเป็นดังนี้ **ปฏิบัติ** แปลว่า อีกทีหนึ่ง **สังขยา** แปลว่าตั้งสติกำหนด รวมกันเป็น **ปฏิบัติสังขยา** หมายถึงว่า กำหนดอีกทีหนึ่ง คือกำหนดพระไตรลักษณ์ให้ชัดเจนยิ่งขึ้นอีกครั้งหนึ่งนั่นเอง

สรุปความว่า เมื่อโยคีบุคคลได้ปฏิบัติเข้ามาถึงญาณนี้แล้ว ต้องมีการกำหนดเห็นพระไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ให้ชัดเจนและหนักแน่นเข้าอีกครั้งหนึ่งเพราะเป็นลักษณะและสภาวะของปฏิสังขยาดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ผู้ปฏิบัติจะเห็นพระไตรลักษณ์ชัดเจนกว่าแต่ก่อนมากอยู่ในญาณนี้

ญาณที่ ๑๑ สังขารูปกขาญาณ คือ ญาณอันเป็นไปโดยความเป็นกลางต่อสังขาร คือ เมื่อพิจารณาสังขารต่อไป ย่อมเกิดความรู้เห็นสภาวะของสังขารตามความเป็นจริง ว่ามีความเป็นอยู่เป็นไปของมันอย่างธรรมดา จึงวางใจเป็นกลางได้ ไม่นิยมยินร้ายในสังขารทั้งหลาย

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๒๘.

แต่นั้นมองเห็นนิพพานเป็นสันติบท ญาณจึงแล่นมุ่งไปนิพพาน เลิกละความเกี่ยวเกาะกับสังขารเสียได้

พระอาจารย์กัททันตะอธิบายว่า^{๒๒} วิปัสสนาญาณอันดับต่อไปที่จะได้เกิดขึ้นแก่ผู้บำเพ็ญวิปัสสนากาวนาหลังจากที่ได้ผ่านปฏิสังขชาญาณมาแล้ว ก็คือ สังขารูปกชาญาณ ญาณที่วางเฉยในรูปนามเมื่อผู้มีความเพียรเจริญวิปัสสนากาวนา ตั้งสติกำหนดรูปนามอยู่อย่างไม่ย่อท้อติดต่อกันไปและได้เห็นรูปนามแสดงอาการออกมาต่างๆ ไม่ป่าฟิงใจไม่ป่าปรารภนาอันเป็นลักษณะของปฏิสังขชาญาณที่กล่าวมาแล้ว ต่อจากนั้น ย่อมจะเกิดความรู้เห็นอย่างแจ่มชัดแก่ใจโดยภาวนามยปัญญาว่ารูปนามนี้ไม่มีอะไรที่จะยึดถือเอาเป็นที่พึ่งได้ ไม่เป็นแก่นสาร มีแต่สิ่งที่ไม่ป่าปรารภนาไม่ป่าชอปปิง คือมีแต่ภัยและทุกข์โทษทั้งสิ้น เมื่อเห็นแจ่มชัดโดยปัญญาตั้งนี้แล้ว ย่อมละความยินดี ความพอใจในรูปนามนั้นเสีย อันอาการละความยินดีพอใจในรูปนามนั้นก็คือความวางเฉยในรูปนามนั่นเอง

เมื่อโยคีปฏิบัติพยายามกำหนดยิ่งขึ้นในปฏิสังขชาญาณ โดยอินทรีย์ได้ส่วนเสมอกันแล้วสภาวะญาณก็จะก้าวขึ้นสู่ญาณเบื้องสูงต่อไปอีก ซึ่งเป็นญาณสำคัญมาก เพราะเป็นยอดของโลเกียญาณ ชื่อว่า **สังขารูปกชาญาณ**

องค์ ๖ ประกอบของสังขารูปกชาญาณ

เมื่อโยคีพยายามกำหนดต่อไป สังขารูปกชาญาณนี้ก็ค่อยๆ แยกล้ำเข้า จนในที่สุดก็จะแสดงสภาวะของญาณนี้ครบ ๖ ประการอย่างบริบูรณ์ คือ

๑. **ภยญจ นนที จ วิรูปหยา** (วิสุทธิมัคค) ไม่มีความกลัว ไม่มีความยินดี ยินร้าย กำหนดได้สม่าเสมอ เรียบร้อย ปราศจากอุปสรรคความขัดข้อง กำหนดได้ง่ายที่สุด
๒. **เนว สุขโม โหติ น ทุมมโน อุเปกขโก วิหริติ สโต สมุปชาโน** (วิภังคบาลี) ดีใจก็ไม่มี เสียใจก็ไม่มี มีแต่ตั้งสติกำหนดรู้เฉยอยู่
๓. **สพฺพสฺสขารสฺส อุทาลิโน** (วิสุทธิมัคค) วางเฉยในอารมณ์สังขารทั้งปวง อุปมาเหมือนบุคคลผู้ชำนาญในการขับรถคันใหม่เครื่องใหม่ไปในถนนที่เรียบดี ไม่มีขยาดยานอื่นมาปะปน ย่อมจะขับไปได้โดยสะดวกเรียบร้อย เกือบจะไม่ต้อง

^{๒๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๑.

ระมัดระวังหรือใช้ความพยายามอย่างไรเลย หรือมีจะนั้นถ้าเป็นสมัยโบราณก็เปรียบเหมือนคนขับเกวียนที่เทียมด้วยโคคู่ตัวฉลาดรู้หนทาง ทั้งยังหนุ่มปราศจากโรคมีกำลังแข็งแรงควรแก่การทำงาน ได้รับการฝึกฝนมาเป็นอย่างดี ขับไปในหนทางดีไม่มีหลุมไม่มีบ่อ ย่อมก่อให้เกิดความเบาใจแก่เจ้าของจะนอนหลับก็ยิ่งได้ ที่ว่ากำหนดสายนั้นก็คือ สบายโดยไม่ต้องระมัดระวังอย่างທີ່เปรียบมานั่นเอง

๔. **สนฺติภูจฺจา ปญฺญา** (ปฏิสัมภิทามัคค) สมาธิตั้งอยู่นานหมายความว่ากำหนดอยู่ได้นานๆ ไม่อยากลุกขึ้น เพราะใจสงบ ความฟุ้งซ่านไม่มี นิวรณ์ธรรมก็ไม่รบกวน

๕. **สุปฺปกฺเค ปิฎฺฐํ วฏฺฐิยมาณํ วิย** (วิสุทธิมัคค) กำหนดอาการรูปนามสังขารสุขุมละเอียดลลอบ ยิ่งนานวันเข้าก็ยิ่งละเอียดมาก เห็นไม่ค่อยชัดเจนแต่ก็กำหนดได้อย่างสบายใจสงบมาก อุปมาเหมือนคนร่อนข้าวสาร แล้วก็กวาดตะลอมเก็บทิ้งไป ยิ่งร่อนนานเข้าบ่อยครั้งก็เหลือแต่ข้าวสารที่สะอาดและยิ่งสะอาดเข้าทุกทีข้อนี้ฉันใด ลักษณะของสังขารูปกชาญาณนี้ เมื่อโยคีกำหนดไปๆ ก็ยิ่งสุขุมละเอียด ฉะนั้น

๖. **ปฏิลลิตติ ปฏิภุคฺติ ปฏิวตฺตติ น สมฺปสารยิตติ** (วิสุทธิมัคค) จิตของโยคีบุคคลแคบเข้ามา คิดฟุ้งซ่านออกไปข้างนอกน้อยที่สุด จนแทบจะไม่มีในขณะที่กำหนดอยู่นั้นแม้อารมณ์ภายในก็ถอยลงมา คือไม่ได้กำหนดนั่งและถูก เพราะกำหนดแต่พองยุบเท่านั้นก็พอ ที่จะทำให้ใจสงบได้แล้ว ระยະนี้บทกัมมัญฐานที่แท้จะสิ้นเข้า เหมือนกับยางที่ยืดออกไปแล้วกลับหดสั้นเข้ามา ฉะนั้น

ญาณที่ ๑๒ สัจจานุโลมญาณ หรือ **อนุโลมญาณ** คือ ญาณอันเป็นไปโดยอนุโลมแก่การหยั่งรู้หรือวิจัยสังขัจ คือ เมื่อวางใจเป็นกลางต่อสังขารทั้งหลาย ไม่พะวง และญาณแล่นมุ่งตรงไปสู่นิพพานแล้วญาณอันคล้ายต่อการตรัสรู้หรือวิจัยสังขัจ ย่อมเกิดขึ้นในลำดับถัดไป เป็นขั้นสุดท้ายของวิปัสสนาญาณ ต่อจากนั้นก็เกิดโคตรภูญาณมาคั่นกลาง และเกิดมรรคญาณให้สำเร็จความ เป็นอริยบุคคลต่อไป

พระอาจารย์ภักทันทะอธิบายว่า^{๒๓} วิปัสสนาญาณอันเป็นสิ่งขารุเพกขาญาณถึงความ เป็นยอดคือ แก่รอบที่สุดแล้ว เมื่อไม่มีอุปสรรคอันเป็นเครื่องขัดข้องต่อมรรคผลแต่อย่างใดอย่างหนึ่ง แล้วต่อนั้นสภาวะญาณของผู้บำเพ็ญความเพียรเจริญวิปัสสนากาณาก็ก้าวขึ้นสู่ญาณเบื้องสูง อันประเสริฐต่อไป ญาณที่ก้าวขึ้นมาใหม่นี้มีชื่อว่า อนุโลมญาณ อนุโลมญาณนี้เป็นวิปัสสนาญาณ ที่มีกิจเห็นสอดคล้องถูกต้องกับวิปัสสนาญาณเบื้องต้น อันเป็นปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ทั้ง ๘ ซึ่งนับตั้งแต่อุทกยัพพญาณเป็นต้นมาจนถึงสังขารเพกขาญาณ สังขารเพกขา อนุโลมญาณนี้เป็น วิปัสสนาญาณที่มีกิจอนุโลมตามโพธิปักขิยธรรมอันจะนำไปสู่พระอรหิมรรค อริยผล เพราะไม่ ขัดกันเลย

เมื่อไม่มีเหตุขัดข้องประการใดประการหนึ่งตามที่กล่าวมาแล้ว ในไม่ช้าโยคีผู้ปฏิบัติก็จะ บรรลุถึงจุดหมายปลายทางอันยิ่งใหญ่ นั่นก็คือ การเข้าสู่ความดับ อันความดับนี้วิปัสสนาจารย์ พึงเข้าใจให้ดี เพราะเป็นจุดสำคัญที่สุด เป็นจุดสุดยอดของการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ถ้า รู้เท่าไม่ถึงการณ์ขาดความรอบคอบแล้วก็จะทำให้ผิดพลาด ทั้งศิษย์ทั้งอาจารย์อาจกอดคอกันลงไป ในห้วงแหวงแห่งความเข้าใจผิด ซึ่งเป็นอันตรายอย่างหนักที่สุดของการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน เพราะความดับที่ไม่แนบนั้นอาจเกิดขึ้นได้โดยเหตุหลายประการคือ

๑. ดับด้วย ปีติ	๒. ดับด้วย บัสนัทธิ
๓. ดับด้วย สมาธิ	๔. ดับด้วย ถีนมิทธะ
๕. ดับด้วย อุเพกขา	

ทั้ง ๕ ประการนี้เป็นความดับเทียม ใช้ไม่ได้ เป็นการล่อให้หลงเข้าใจผิด ส่วนมาก เกิดขึ้นในอุทกยัพพญาณอ่อน ๑ ในมัญจิกัมมยตาญาณ ๑ ในสังขารเพกขาญาณ ๑ ถ้าเกิดขึ้น ในญาณเหล่านี้พึงตัดสินใจเสียว่าเป็นของเทียมใช้ไม่ได้

ส่วนความดับแท้จริง ที่พึงประสงค์ในการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานนี้ ก็คือความดับ โดยมรรค ขณะที่สังขารเพกขาญาณถึงความแก่กล้าที่สุด สังขารอารมณ์ซึ่งอ่อนละเอียดย่อม

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๕.

อาการสม่าเสมอเป็นธรรมดา นั้น ก็ไม่ค่อยๆ เร็วขึ้นๆ จนถี่มาก (วิปัสสนาจารย์ควรจะ บอกไว้ล่วงหน้าว่า เมื่อกำหนดรูป นาม อารมณ์ไม่ทันก็ให้กำหนดรู้หนອງ) แล้วก็กลับช้าลง เป็นไปตาม สภาวะของญาณ

ฉะนั้นพระพุทโธสาจารย์แสดงไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคว่า

เอเวเมว สเจ สังขารเพกขาณานิ สนฺติปทํ นิพฺพานํ สนฺตโต ปสฺสตี สพฺพ-
 สงฺขารปฺวตฺตํ วิสฺซุเชตฺวา นิพฺพานเมว ปกฺขนฺนทติ โน เจ ปสฺสตี ปุณฺปุณฺํ สงฺขาร-
 รรมณเมว หุตฺวา ปวตฺตติ.^{๒๔}

สังขารเพกขาญาณนี้ก็เป็นอย่างนั้น ถ้าจะเห็นพระนิพพานอันเป็นสันติบท ก็ปล่อยความ เป็นไปของรูปนามสังขารทั้งหมดแล้วตรงเข้าสู่พระนิพพานทีเดียว เช่นเดียวกับนกกาเห็นฝั่งก็บินไป เลยไม่กลับมา ถ้าไม่เห็นพระนิพพานก็จะกลับมาเอารูปนามสังขารเป็นอารมณ์อีกหลายครั้ง เหมือนกาบินไปแล้วไม่เห็นฝั่งก็กลับมาที่เรืออีกจะนั้น นี่เป็นลักษณะของสังขารเพกขาญาณ ชั้นสุดท้าย

ญาณที่ ๑๓ โคตรญาณ คือ ญาณครอบโคตร คือ ความหยั่งรู้ที่เป็นหัวต่อแห่ง การข้ามพ้นจากภาวะปุถุชนเข้าสู่ภาวะอริยบุคคล

ตโต ปรี โคตรภูจิตฺตํ นิพฺพานมลาสมฺพิตฺวาปุถุชนโคตฺตมภิภาวนตํ
 อริยโคตฺตมภิสมฺโภจนตญฺจ ปวตฺตนฺติ.

ต่อจากนั้น โคตรภูจิตแห่งนิพพานมาเป็นอารมณ์ แล้วทำลายซึ่งปุถุชนโคตรและยัง อริยโคตรให้เกิดขึ้น

อธิบายคำว่า โคตรญาณ แยกได้เป็น ๒ บทคือ โคตร บทหนึ่ง ภู บทหนึ่ง

โคตร แปลว่า ชาติ หรือ เชื้อชาติ

ภู มาจากบาลีว่า อภิภูย แปลว่า ทำลาย

^{๒๔} พระภักทันทะ อาสภมหาเถระ อัคคมหากัมมัฏฐานาจารย์, วิปัสสนาที่ปณีฎีกา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๑๑๑.

ฉะนั้น คำว่า โคตรภู ก็ได้แก่จิตดวงหนึ่ง ที่ทำลายชาติหรือเชื้อสายของกาม หรือ
ปฏุชน เพราะโคตรภูมี ๒ อย่าง คือ

๑. มหัคคตโคตรภู
๒. โลกุตตรโคตรภู

ในที่นี้ มหัคคตโคตรภู มีวิเคราะหส์ัพท์ว่า-

ปริตตโคตต อภิกุญยตีติ - โคตรภู ทำลายชาติกาม เรียกว่า **มหัคคตโคตรภู**

ส่วน โลกุตตรโคตรภู นั้น มีวิเคราะหส์ัพท์ว่า- **ปฏุชฺชนโคตต อภิกุญยตีติ - โคตรภู**
ทำลายเชื้อสายของปฏุชน เรียกว่า โลกุตตรโคตรภู เมื่อฐานคามินีวิปัสสนาคือยอดของ
สังขารเปกขาญาณกับอนุโลมญาณรวมกัน ดำเนินไปจนหมดความรู้สึกครั้งสุดท้ายก็คือถึงสุดยอด
ของอนุโลมญาณแล้วเพราะในการปฏิบัติคือ การกำหนดสังขารอภรณ์นั้น ความรู้สึกจะมีอยู่ได้
เพียงอนุโลมญาณเท่านั้น ต่อจากนั้นก็เข้าเขตโคตรภูญาณ คือญาณที่ข้ามโคตรปฏุชนเข้าสู่แดน
อริยชน ตัดอารมณ์เกลี้ยงทั้งหมด ตัดโคตรปฏุชนให้หมดสิ้นไปไม่มีเหลือ เหมือนการตัดต้นไม้
โดยตัดขาดทั้งรากฝอยและรากแก้วด้วยฉะนั้น ญาณนี้เป็นเขตแดนระหว่างปฏุชนกับอริยชนอยู่
ใกล้ชิดกับมรรคญาณเป็นที่สุด จึงเปรียบเหมือนไฟฉายส่องให้มรรคญาณปรากฏ

เพราะการที่อยู่ใกล้ชิดกับมรรคญาณนี้เอง จึงมีปัญหาขึ้นมาว่า โคตรภูญาณนี้เป็น
โลกียญาณหรือโลกุตตรญาณ

ตอบว่า ยังเป็นโลกียญาณอยู่ โดยพิจารณาดูข้อมูลมาดังต่อไปนี้ ในขณะที่พระราช
เสด็จไปที่ใด ๆ ก็ตามย่อมมีราชองครักษ์นำหน้าไปก่อน องค์กรราชเสด็จตามไปติด ๆ กัน คน
ทั้งหลายที่คอยเฝ้ารับเสด็จยังไม่เคยเห็นพระราช เมื่อเห็นนายทหารราชองครักษ์ซึ่งแต่งตัวเต็มยศ
นำหน้าพระราชามากก็อาจเข้าใจผิดว่าเป็นองค์พระราชเสด็จมาแล้ว ซึ่งความจริงไม่ใช่ เพราะ
พระราชเสด็จมาตามหลังต่างหาก

ข้อนี้ฉันใด โคตรภูญาณก็เปรียบเหมือนนายทหารราชองครักษ์นำหน้ามรรคญาณถึง
จะใกล้ชิดมรรคญาณที่สุดก็ยังเป็นโลกียญาณอยู่ ส่วนมรรคเปรียบเสมือนองค์ราชาเพราะมี
อำนาจบริบูรณ์ เสวยอารมณ์พระนิพพานเต็มที่ จึงเป็นโลกุตตรญาณอย่างแท้จริง

ญาณที่ ๑๔ **มคฺคญาณ** คือ ญาณในอริยมรรค คือความหยั่งรู้ที่สำเร็จภาวะอริย
บุคคลแต่ละขั้น

**ตสุสานนฺตรเมว มคฺโค ทุกฺขสจฺจํ ปริชานนฺโต สมฺมุตฺตสจฺจํ ปชานนฺโต นิโรธสจฺจํ
สจฺจฉิกฺโขโรโต มคฺคสจฺจํ ภาวนาเวสน อปฺปนาวิถิโมตรติ.**^{๑๔}

ภายหลังที่โคตรภูดับ พระอริยมรรคก็กำหนดรู้ทุกข์ ประทานสมุทัย เห็นพระนิพพาน
ภาวนามรรคทั้ง ๘ ให้เกิดแล้วถึงอัปปนาวิถิ

เมื่อฐานคามินีวิปัสสนาดำเนินไปตามวิถิ เพราะอินทรีย์เสมอกันบริบูรณ์ไม่ขัดข้อง
จนหมดความรู้สึกครั้งสุดท้ายที่อนุโลมญาณ ครั้นผ่านอนุโลมญาณ ก็เข้าเขตโคตรภูญาณดังกล่าว
มาแล้วเมื่อพ้นจากโคตรภูญาณก็เข้าถึงญาณที่สำคัญที่สุดคือมรรคญาณ ในการปฏิบัติขั้นนี้พึง
ทราบว่ายาคือผู้ปฏิบัติเริ่มก้าวเข้าสู่ความดับตั้งแต่ย่างเข้าเขตโคตรภูแล้ว แม้มถึงมรรคญาณนี้ก็
ยังอยู่ในความดับและอาการที่เข้าสู่ความดับนั้นก็เหมือนกัน มีลักษณะอาการต่างกันดังต่อไปนี้

๑. ขณะที่ฐานคามินีวิปัสสนากำลังดำเนินไปอยู่ รูปนามสังขาร มีอาการสุขุมละเอียด
เป็นอย่างยิ่งเป็นธรรมดาแล้วค่อย ๆ เร็วเข้า ๆ จนถึยิบ และในที่สุดก็ดับไปเลย ลักษณะการอย่างนี้
เรียกว่า อนิมิตตวิโมกข์ คือดับทางอนิจจัง หรือเข้าสู่มรรคทางอนิจจัง

ฉะนั้น ท่านอนุรุธาจารย์ แสดงไว้ว่า

ยถิ ฐฐานคามินีวิปัสสนา อนิจฺจโต วิปสฺสตี อนิมิตฺโต วิโมกฺโข นาม โหตี.

ถ้าฐานคามินีวิปัสสนาเห็นพิเศษโดยความไม่เที่ยง ชื่อว่า **อนิมิตตวิโมกข์**^{๑๖}

๒. ขณะที่ฐานคามินีวิปัสสนากำลังดำเนินไปอยู่ เกิดทุกขเวทนาขึ้นมาอย่างแสนสาหัส
เช่นเกิดแน่นหน้าอกเรื้อยขึ้นมาถึงลำคอในที่สุดก็ดับไป ลักษณะการอย่างนี้เรียกว่า อัปปณิหิต-
วิโมกข์ คือ ดับทางทุกขัง หรือเข้าสู่มรรคทางทุกขัง

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๐.

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๑.

ฉะนั้น ท่านอนุรุธาจารย์แสดงไว้ว่า

ยทึ วุฏฺฐานคามินีวิปัสสนา ทุกฺขโต วิปสฺสตี อปฺปณฺหิตโต วิโมกฺโข นาม โหติ.

ถ้าวุฏฐานคามินีวิปัสสนาเห็นพิเศษโดยความเป็นทุกข์ ชื่อว่า **อัปฺปณฺหิตโตวิโมกฺข**

๓. ขณะที่วุฏฐานคามินีวิปัสสนากำลังดำเนินไปอยู่ รูป นาม มีอาการสุมละเยียด เป็นอย่างยิ่ง แล้วก็ค่อยๆ น้อยลงๆ เหมือนเส้นด้ายที่เล็กที่สุด แล้วขาดหายไป ลักษณะอาการอย่างนี้เรียกว่า **สูญณฺตวิโมกฺข** คือดับทางอนัตตา หรือเข้าสู่มรรคทางอนัตตา

ฉะนั้น ท่านอนุรุธาจารย์แสดงไว้ว่า

ยทึ วุฏฺฐานคามินีวิปัสสนา อนตฺตโต วิปสฺสตี สูณฺตโต วิโมกฺโข นาม โหติ.

ถ้าวุฏฐานคามินีวิปัสสนาเห็นพิเศษโดยความเป็นอนัตตา ชื่อว่า **สูญณฺตวิโมกฺข**

ถ้าจะมีคำถามว่า - เหตุใดโยคีบุคคลจึงเข้าสู่ความดับไม่เหมือนกัน ?

คำวิชันาก็พึงมีว่า เพราะการสร้างสมบารมีมาแตกต่างกันผู้ใดสร้างมาทางใดก็ดับทางนั้นๆ จะขอก้าวถึงญาณทัสสนวิสุทธิสักเล็กน้อยดังต่อไปนี้

อธิบายความว่า ญาณทัสสนวิสุทธิเป็นญาณในอริยมรรคที่สามารถเห็นนิพพาน เหมือนกับได้เห็นด้วยตาฉะนั้น เรียกว่า ญาณทัสสนะ โดยปกติคำว่า ทัสสนะ หมายถึง การเห็นทางตาโดยตรง แต่ความจริงนิพพานนั้นเห็นด้วยตาไม่ได้ เพราะนิพพานไม่ใช่วัตถุสิ่งของ ฉะนั้น การเห็นนิพพานจึงเป็นการเห็นด้วยใจ คล้ายกับการเห็นด้วยตาทีเดียว

ความบริสุทธิ์แห่งการรู้การเห็นพระนิพพานเป็นวิสุทธิที่ปราศจากกิเลสต้นเหตุเครื่องมลทินทั้งหมด ด้วยวิปัสสนาญาณที่แก่กล้าขึ้น อาศัยกำลังที่ได้รับจากปฏิปาทยญาณทัสสนวิสุทธิ เป็นปัจจัยให้เกิดมรรควิถีสืบทำหน้าที่ประหารกิเลสและรู้เห็นพระนิพพาน อันเป็นความรู้ความเห็นที่บริสุทธิ์หมดจด ญาณนี้เรียกว่า **ญาณทัสสนวิสุทธิ**

ญาณที่ ๑๕ ผลญาณ^{๒๐๗} คือ ความหยั่งรู้ที่เป็นผลสำเร็จของพระอริยบุคคลชั้นนั้นๆ

^{๒๐๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๕.

ตโต ปรี ตินิ ผลจิตฺตานิ ปวตฺติตฺวา นิรุชฺชนฺติ.

ตโต ปรี ภาวคฺปาโตว โหติ. ปุณ ภาวคํ วิจฺฉินฺทิตฺวา ปจฺจเวกฺขณณณานานิ ปวตฺตฺนฺติ.

แต่นั้นจิตเป็นผลย่อมเกิด ๒-๓ ครั้ง และภวังคจิตเกิดอีกวาระหนึ่งตัดกระแสภวังค์แล้ว การพิจารณา ก็ปรากฏต่อไป

อธิบายเมื่อมรรคญาณปรากฏขึ้นแล้ว ผลญาณก็ปรากฏตามมาทันทีไม่มีระหว่างกลาง คั่นเลย มีข้อพึงทราบในที่นี้คือ มรรคญาณนี้จะเป็นมรรคขั้นใดก็ตาม ย่อมปรากฏขึ้นครั้งเดียว เท่านั้น เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ทำการประหารกิเลสต่างๆ ตามอำนาจของมรรคนั้นๆ เช่น ปฐมมรรคเกิดขึ้น ก็ทำการประหารกิเลสที่ปฐมมรรคมีอำนาจประหารได้ เป็นต้น สำหรับในที่นี้คือ ในการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานที่กำลังกล่าวถึงอยู่นี้มรรคญาณที่ปรากฏนี้เรียกว่า **ปฐมมรรค** หรือ **โสตาปัตติมรรค** ซึ่งทำการประหารสังโยชน์ได้ ๕ อย่าง คือ ๑) สักกายทิฎฐิ ๒) วิจิกิจฉา ๓) สีลัพพตปรามาส ๔) อปายคมนियามวาระ ๕) อปายคมนियปฏิฆะ

คำว่า **อปายคมนियามวาระ-ปฏิฆะ** นั้นคือ การนำไปสู่อบายภพได้โดยกามวาระ และปฏิฆะนั้นเอง

ฉะนั้นในวิสุทธิมรรคท่านจึงแสดงไว้ว่า สังโยชน์ ๑๐ ประการนั้น โสตาปัตติมรรคประหารสังโยชน์ได้ ๕ อย่างคือ สักกายทิฎฐิ ๑ วิจิกิจฉา ๑ สีลัพพตปรามาส ๑ อปายคมนियามวาระ ๑ อปายคมนियปฏิฆะ ๑^{๒๐๘}

โสตาปัตติมรรคทำการประหารนั้นก็เป็นประหารอย่างเด็ดขาด ดุจสายฟ้าที่ผ่าลงบนต้นไม้ตั้งแต่ยอดตลอดรากแก้ว ซึ่งต้นไม้ไม่ต้องเฉาตายลงไปทันที จะฟื้นขึ้นมาอีกไม่ได้ มรรคญาณที่ปรากฏก็จะประหารกิเลสดังกล่าวให้อับเฉาลิ้นไปดุจเดียวกัน ปฐมมรรคที่กล่าวมานี้เกิดขึ้นครั้งเดียว ต่อจากนั้นผลญาณคือผลจิตก็เกิดเรื่อยๆ ไป ฉะนั้น การที่โยคีบุคคลเข้าสู่ความดับโดยอำนาจอริยฐานในภายหลัง จึงเป็นความดับโดยอำนาจแห่งผลจิตทั้งนั้น ชื่อว่า **ผลสมาบัติ** ผลญาณมี ๒ ประการ ตามประเภทของโยคีบุคคล คือ

^{๒๐๘} พระพุทธโฆสเถระ, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, ข้อ ๘๓๐, หน้า ๑๑๒๓.

๑. สำหรับ **มัตถบุคคล** คือ คนที่มีปัญญาไม่แก่กล้า ผลญาณปรากฏ ๒ ครั้ง จึงมีภวังค์มาคั้น แล้วจึงถึงปัจเจกชนญาณ
๒. สำหรับ **ติกขบุคคล** คือคนที่มีปัญญาแก่กล้า บริกรรมไม่มี ผลญาณปรากฏ ๓ ครั้งจึงเกิดภวังค์มาคั้น ต่อจากนั้นจึงถึงปัจเจกชนญาณ

ผลญาณนี้เป็นโลกุตระเช่นเดียวกับมรรคญาณ เพราะมรรคญาณเป็นเหตุ จึงเกิดผลญาณขึ้น อารมณฺ์เป็นนิพพาน นั้น กิริยาที่เข้าสู่ความดับครั้งแรกนี้ จึงแยกได้ดังนี้คือ-

๑. ดับเจียบตอนแรกเป็นโคตรญาณ ยังเป็นโลกีย์ แต่อารมณฺ์เป็นนิพพาน
๒. ดับเจียบตอนกลางเป็นมรรคญาณ เป็นโลกุตระ
๓. ดับเจียบตอนสุดท้ายเป็นผลญาณ เป็นโลกุตระ

ในที่นี่การประหารมี ๒ อย่างคือ **สมุจเฉทปหาน** และ **ปฏิบัติสम्मกนปหาน** การประหารกิเลสในมรรคญาณนั้นเรียกว่า สมุจเฉทปหาน ส่วนในผลญาณนั้นเรียกว่า ปฏิบัติสम्मกนปหาน

มีอุปมาเหมือนไฟที่กำลังลุกไหม้ติดพื้นอยู่ บุคคลต้องการจะดับไฟจึงเอาน้ำไปรดที่พื้นนั้น ไฟก็จะดับไป แต่เมื่อไฟดับแล้วยังมีไอเหลืออยู่ ต่อเมื่อเอาน้ำรดอีก ๒-๓ ครั้งไอก็จะเจือหายไ

ข้อนี้ฉันทใด เมื่อกิเลสได้ถูกประหารโดยมรรคญาณเป็นสมุจเฉทแล้ว แต่อำนาจของกิเลสที่ยังเหลืออยู่ เช่นเดียวกับเอาน้ำรดไฟจนดับแล้ว แต่ยังมีไอเหลืออยู่และการเอาน้ำรด ๒-๓ ครั้งจนไอเจือหายไบนั้น เปรียบเหมือนการประหารอำนาจของกิเลสโดยผลญาณนั่นเอง ฉะนั้น จึงเรียกว่า-ปฏิบัติสम्मกนปหานดังนี้ ผลญาณนี้จัดเข้าในญาณทัสสนวิสุทธิโดยอนุโลม

ญาณที่ ๑๖ ปัจเจกชนญาณ^{๒๔} คือ ญาณหยั่งรู้ด้วยการพิจารณาทบทวน คือ ส้ารวจจุมรรคผล กิเลสที่ละแล้ว กิเลสที่เหลืออยู่ และนิพพาน เว้นแต่ว่าพระอรหันต์ไม่มีการพิจารณากิเลสที่ยังเหลืออยู่

มคฺคํ ผลญฺ นีพฺพานํ
ปทีเน กิเลสฺ เสเส จ

ปัจเจกฺขติ ปญฺตีโต
ปัจเจกฺขติ วา น วา

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๖.

พุทฺธิสุทฺธิกฺกเมเนวํ

ณาทสฺสนวิสุทธิ

อยเมตฺต วิสุทฺธิเกโท.

ภาเวตพุทฺธ จตฺตพุทฺธิ

นาม มคฺโค ปวฺจจติ

ผู้เป็นบัณฑิตคือ อริยบุคคล ย่อมปัจเจกชนะ มรรคญาณ ผลญาณ และพระนิพพาน และย่อมพิจารณาภิเลสที่ประหารแล้ว และกิเลสที่ยังไม่ได้ประหาร แต่ผู้ที่ไม่ได้พิจารณาก็มีบ้าง อริยมรรค ๔ ประการที่เนื่องมาจากการเจริญวิสุทธิ ๖ เรียกว่า **ญาณทัสสนวิสุทธิ**

ที่กล่าวมาแล้วนี้อยู่ในกัมมัฏฐานปริจเฉทประเภทของวิสุทธิทั้ง ๗ ประการ

อธิบาย ในการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานนั้น ญาณที่ต่อจากผลญาณก็คือ **ปัจเจกชนญาณ** ได้แก่การที่โยคีบุคคลเข้าสู่ความดับไปแล้ว ครั้นรู้สึกตัวขึ้นก็พิจารณาว่าตนเป็นอะไรไป สภาวะอย่างนี้ทำไม่เกิดขึ้นแก่ตนหรือพิจารณาในทำนองที่คล้ายคลึงกันนี้ และนึกย้อนหลังไปถึงการกำหนดที่ผ่านมาก่อนที่จะเกิดอาการแปลกประหลาดนี้ขึ้น ซึ่งตนไม่เคยได้ประสบมาก่อนเลยในชีวิต ลักษณะของญาณนี้ก็คือการพิจารณาอีกครั้งหนึ่งนั่นเอง เพราะคำว่า ปัจเจกชนะ เมื่อแยกศัพท์ก็เป็นดังนี้ **ปัจ** แปลว่า อีกครั้งหนึ่ง **อิ**คุณ แปลว่า กำหนด รวมเป็น **ปัจเจกชนะ** แปลว่า การกำหนดพิจารณาอีกครั้งหนึ่ง ได้แก่

การทวนกลับพิจารณาถึงสภาวะที่ตนเข้าสู่ความดับดังกล่าวมาแล้วในตอนต้น

ถ้าจะเปรียบญาณนี้ ก็เหมือนคนที่กำลังวิ่งไปโดยเร็ว เมื่อไปสะดุดหลุมหรือร่องที่พื้นดินยังไม่ทันครั้นเลยไปสักหน่อยก็ย้อนหันกลับมาองดู

มีฉะนั้นก็เปรียบเหมือนสุนัขที่กำลังวิ่งหนีศัตรูไปโดยเร็ว พอไปได้ไกลหายตกใจแล้ว ย้อนเหลียวกลับมาองดูข้างหลังอีกครั้งหนึ่ง หรือมีฉะนั้น ก็เปรียบดูคนที่ผลอผลอนั่งเหม่อลอยเป็นเวลานาน พอได้สติขึ้นมารู้สึกตกใจ ย่อมคำนึงว่าตนเป็นอะไรไป

ญาณนี้ก็เช่นเดียวกัน เมื่อเข้าสู่ความดับแล้ว ครั้นรู้สึกตัวย่อมจะกลับพิจารณา กำหนดอีกครั้งหนึ่ง

ดังในอภิธรรมัตถสังคหอรกถกกล่าวไว้ว่า-

มคค์ ผลญ นิพพาน	ปัจจุเวกษติ ปณฺหิโต
ปทีเน กิเลส เสส จ	ปัจจุเวกษติ วา น วา

อริยบัณฑิตทั้งหลายย่อมพิจารณาจรค ผล นิพพาน เฉพาะท่านที่เป็นพหูสูตคงแก่เรียนย่อมพิจารณากิเลสที่ละได้แล้วและที่ยังเหลือ ส่วนโยคีบุคคลนอกนั้นไม่ได้พิจารณาสอบสวนเพราะไม่รู้ปริยัติ แต่ทำการกำหนดต่อไป

ญาณคือความรู้ที่เกิดขึ้นพิจารณาเห็นจรค ผล นิพพาน กิเลสที่เหลืออยู่ และกิเลสที่ละแล้ว โดยอำนาจของจรคทั้ง ๔

๕.๔ อานิสงส์ของการปฏิบัติวิปัสสนาญาณ ๑๖^{๑๐}

ญาณเหล่านี้เรียกรวมกันว่า โสฬสญาณ แปลว่า ญาณ ๑๖ เมื่อผ่านญาณ ๑๖ ไปแล้ว ก็หมายความว่าโยคีบุคคลผู้นั้นได้ดำเนินถึงจุดหมายปลายทางอันยิ่งใหญ่ในชีวิต ได้ประสบสมบัติอันเป็นอมฤต ซึ่งจะหาสมบัติอื่นใดมาเปรียบปานอีกไม่ได้แล้ว ทั้งโลกนี้และโลกหน้า เพราะอานิสงส์ของพระอริยบุคคลมีพระโสดาบันเป็นต้นนั้นเป็นอานิสงส์ที่ยิ่งใหญ่

ดังพระพุทธพจน์ในพระธรรมบทว่า

ปถพฺยา เอกฺรชฺเชน สคฺคสุสฺสคมเนน วา
 สพฺพโลกาธิปฺจฺเจน โสตาปตฺติผลํ วรํ
 โสตาปตฺติผลประเสริฐกว่าความเป็นเอกราชในแผ่นดิน
 กว่ากาารไปสู่สวรรค์ หรือกว่าความยิ่งใหญ่ในโลกทั้งปวง^{๑๑}

^{๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๔.

^{๑๑} พ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๗๘, พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๗๘/๘๘.

จะเห็นได้ว่าพระเจ้าจักรพรรดิผู้บริบูรณ์ด้วยทรัพย์มหาศาล ทั้งเป็นอิสระในหมู่มนุษย์ ท้าวสักกเทวราช ผู้มีอาณาภาพใหญ่ในสวรรค์ทั้ง ๖ ชั้น หรือท้าวมหาพรหมผู้เจริญด้วยอิสระ มีมหิทธานุภาพยิ่งใหญ่ในหมู่พรหมก็ตาม แม้เช่นนั้นก็ยังเปรียบกับการเป็นโสดาปัตติผลบุคคลไม่ได้

พระพุทธพจน์นี้แสดงความเป็นใหญ่ในฐานะต่างๆ กัน เช่นพระราชเจ้าผู้เป็นเอกราชในแคว้นแคว้นใดๆ ก็หาเทียบเท่ากับเขตอาณาของพระเจ้าจักรพรรดิผู้เป็นอิสระในพื้นที่ภพแห่งมนุษย์ได้ไม่ เพราะพระองค์ทรงบริบูรณ์ด้วยรัตนะทั้ง ๗ ประการเป็นต้น แม้ท้าวสักกเทวราชเจ้าผู้เป็นประมุขแห่งสวรรค์ทั้ง ๖ ชั้น ซึ่งนับว่าประเสริฐกว่าพระเจ้าจักรพรรดิ เพราะพระองค์บริบูรณ์ด้วยกิทยสมบัติอยู่ในเทวสถานที่สุดท้าวมหาพรหมผู้ทรงมหิทธานุภาพยิ่งใหญ่ในหมู่พรหมทั้งหลาย และพรั่งพร้อมด้วยกิทยสมบัติอันประณีตยิ่งขึ้นไปกว่าท้าวสักกเทวราชก็ตามแต่เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับพระนิพพานที่พระโสดาบันได้บรรลุคือโสดาปัตติผลนั้น เป็นธรรมที่ประณีตและประเสริฐสูงสุด เพราะสามารถทำให้ผู้บรรลุไม่ต้องไปสู่อายตม และให้พ้นจากสังสารวัฏได้โดยแน่นอนซึ่งต่างกับสมบัติทั้งหลายคือ มนุษย์สมบัติ เทวสมบัติ และกิทยสมบัติของท้าวมหาพรหม เพราะสมบัติเหล่านั้นเป็นโลกียย่อมมีการเสื่อมสิ้นไปเป็นธรรมดา ทั้งสมบัติเหล่านั้นก็ไม่สามารถทำให้พ้นจากทุกขในสังสารวัฏได้ดุจดังพระนิพพานซึ่งเป็นการพ้นทุกขได้อย่างแท้จริง

ในญาณ ๑๖ นี้ ญาณที่ ๑-๑๓ และญาณที่ ๑๖ เป็นโลกียญาณ, ส่วนญาณที่ ๑๔ และ ๑๕ เป็น โลกุตตรญาณ

สรุปท้ายบท

ญาณ ๑๖ นี้โยคีผู้ต้องการหลุดพ้นจากวัฏสงสารในการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏนี้ ต้องปฏิบัติตามหลักคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มีหลักในการปฏิบัติตามหลักของมหาสติปัฏฐาน ๔ คือ กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน จิตตานุ-
 ปัสสนาสติปัฏฐาน ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน หลักเหล่านี้เป็นแนวทางให้ถึงความพ้นทุกขได้ตามที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้กล่าวไว้ และยังทรงสั่งสอนบอกรับรองการปฏิบัติไว้ว่า

ญาณ ๑๖^{๑๖} หรือ โสฬสญาณ ความหยั่งรู้ เป็นญาณที่เกิดขึ้นแก่ผู้เจริญวิปัสสนาตามลำดับ ตั้งแต่ต้นจนถึงที่สุด และมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งในญาณ ๑๖ ตามนัยวิสุทธิธรรมคค ดังนี้

๑. นามรูปปริเฉทญาณ ญาณจำแนกรูปและนามออกจากกัน
๒. ปัจจัยปริคคหญาณ ญาณกำหนดรู้เหตุปัจจัย ของรูปและนาม
๓. สัมมสนญาณ ญาณเห็นเห็นรูปนามเป็นพระไตรลักษณ์
๔. ตรุณอุทยัพพยานุปัสสนาญาณ หรือ อุทยัพพยานุญาณ อย่างอ่อน และอุทยัพพยานุปัสสนาญาณ ญาณอย่างแก่ ซึ่งเรียกว่า วิปัสสนาที่พ้นจากอุปกิเลสดำเนินไปตามวิถี (ของวิปัสสนาญาณ)
๕. ภังคานุปัสสนาญาณ ญาณกำหนดรู้ด้วยการเห็นเนื่องๆ ซึ่งความดับ
๖. ภาวคูปันถฐานญาณ ญาณกำหนดรู้โดยปรากฏเป็นของน่ากลัว
๗. อาทินวานุปัสสนาญาณ ญาณที่กำหนดรู้ด้วยการเห็นเนื่องๆ ซึ่งโทษชั่วร้าย
๘. นิพพิทานุปัสสนาญาณ ญาณกำหนดรู้ด้วยการเห็นเนื่องๆ ด้วยความเบื่อหน่าย
๙. มุญจิดุกัมมยตาญาณ ญาณกำหนดรู้ด้วยความปรารถนาจะพ้นไป
๑๐. ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ ญาณกำหนดรู้ด้วยการเห็นเนื่องๆ โดยพิจารณา ทบทวน
๑๑. สังขารูปกชาญาณ ญาณกำหนดรู้ด้วยการวางเฉยในสังขาร
๑๒. สังขานุโลมญาณ หรือ อนุโลมญาณ หยั่งรู้สังขารเป็นครั้งสุดท้ายโดยความเป็น พระไตรลักษณ์
๑๓. โคตรภูญาณ ซ้ำมพ้นจากภาวะปุถุชนเข้าสู่ภาวะอริยบุคคล
๑๔. มัคคญาณ ความหยั่งรู้ที่สำเร็จของพระอริยบุคคลแต่ละชั้น

^{๑๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สือตะวัน จำกัด, ๒๕๔๕).

๑๕. ผลญาณ ความหยั่งรู้ที่สำเร็จของพระอริยบุคคลในขั้นนั้นๆ

๑๖. ปัจจเวกขณะญาณ พิจารณาทบทวนกิเลสที่ละได้ และกิเลสที่เหลือ (ยกเว้นพระอรหันต์ไม่มีการพิจารณากิเลสที่เหลืออยู่)

ผู้ที่จะสามารถบรรลุผลนิพพานได้ ต้องอาศัยการกำหนดรู้ทุกขณะจิตในมหาสติ-ปัฏฐานทั้ง ๔ ให้สมบูรณ์ ชื่อว่า ความเป็นอริยสงฆ์พึงปรากฏอย่างแน่นอนไม่ช้าก็เร็ว ตามกำลังของอินทรีย์บารมีของแต่ละบุคคลที่เข้าปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามคำสอนของพระบรมศาสดา ผู้เป็นบรมครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ย่อมนำตนให้พ้นภพภูมิ ๓๑ ถึงสุขอันเกษมกล่าวคือ อมตมทานุภาพ ในโสฬสญาณดังที่กล่าวมาโดยสังเขปด้วยประการนี้.

คำถามท้ายบท

๑. นามรูปปริศนญาณ มีความหมายว่าอย่างไร มีการแยกรูปนามอย่างไร
๒. บัณฑิตปริศนญาณ มีความหมายว่าอย่างไร รู้เหตุปัจจัยของนามรูปอย่างไร
๓. สัมมสนญาณ มีความหมายว่าอย่างไร พระไตรลักษณ์ปรากฏอย่างไร
๔. อุทยัพพญาณ มีความหมายว่าอย่างไร แยกเป็นอีก ๒ ว่าอย่างไร
๕. กังคญาณ มีความหมายว่าอย่างไร รู้เห็นการดับรูปนามอย่างไร
๖. ภัยตูปัญญา มีความหมายว่าอย่างไร รู้เห็นรูปนามเป็นของน่ากลัวอย่างไร
๗. อาทิวญาณ มีความหมายว่าอย่างไร รู้เห็นทุกขโทษของรูปนามอย่างไร
๘. นิพพิทาญาณ มีความหมายว่าอย่างไร มีความเบื่อหน่ายต่อรูปนามอย่างไร
๙. มุญจิตฺกัมมยตาญาณ มีความหมายว่าอย่างไร มีความอยากหนี ออยากหลุดพ้นรูปนามอย่างไร
๑๐. ปฏิสังขญาณ มีความหมายว่าอย่างไร พิจารณาหาทางหลุดพ้นจากสิ่งใด
๑๑. สังขารเปกขาญาณ มีความหมายว่าอย่างไร มีการวางเฉยต่อรูปนามอย่างไร
๑๒. สัจจานุโลมญาณ หรือ อนุโลมญาณ มีความหมายว่าอย่างไร อนุโลมตามญาณใด
๑๓. โคตรภูญาณ มีความหมายว่าอย่างไร หน่วงอะไรเป็นอารมณ์
๑๔. มัคคญาณ มีความหมายว่าอย่างไร มีการตัดกิเลสอย่างไร
๑๕. ผลญาณ มีความหมายว่าอย่างไร ญาณนี้ใช้อะไร เป็นอารมณ์
๑๖. บัณฑิตเวกชนญาณ มีความหมายว่าอย่างไร ญาณพิจารณาอะไร เป็นอารมณ์
๑๗. ญาณที่เท่าไร พระไตรลักษณ์ปรากฏชัดเจน
๑๘. ญาณที่เท่าไร ข้ามโคตรปุถุชนไปสู่โคตรพระอริยสงฆ์
๑๙. ญาณที่เท่าไร เป็นญาณโลกีย์ และ ญาณที่เท่าไรเป็นญาณโลกุตระ

เอกสารอ้างอิงประจำบท

- ธนิต อยู่โพธิ์. **วิปัสสนา นิยม**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.
- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ต.๙, ราชบัณฑิต). **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์**, พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๑.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร : บริษัท สื่อตะวัน จำกัด, ๒๕๔๕.
- พระพุทธโฆสเถระ. **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**. แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร). พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : ประยูรวงศ์ พรินต์ติ้งจำกัด, ๒๕๔๖.
- พระภัททันตะ อาสภมหาเถระ อัครมหากัมมัฏฐานาจริยะ. **วิปัสสนาธรรมา**. สำนักวิปัสสนากัมมัฏฐานวิเวกอาศรม อ.เมือง จ.ชลบุรี, จัดพิมพ์โดย C 100 DESIGN CO. LTD, มิถุนายน ๒๕๓๖.
- พระมหาบุญหนา โสโธ. **พระไตรปิฎกฉบับพันทุกซ์**. กรุงเทพมหานคร : ศิลป์สยามบรรจุกัณฑ์และการพิมพ์, ๒๕๔๒.
- พระโสภณมหาเถระ. **วิปัสสนา นัย เล่ม ๒**. แปลเรียบเรียงโดยพระคันธสาราภังค์, พรหมพรโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม) ตรวจชำระ. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไป เซ็นเตอร์, ๒๕๕๐.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย** ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
- **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
- **วิสุทธิมคฺคปกรณ์ (ปฐมภาค-ทุติยภาค)**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๕.
- **อภิธมฺมคฺคสฺสคห-อภิธมฺมคฺคสฺสคหฎีกา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๔๒.